

UNITED NATIONS
MONTENEGRO

UJEDINJENE NACIJE
AŽURIRANA ANALIZA
STANJA U ZEMLJI ZA 2022. GODINU

CRNA GORA

Sadržaj

■ Uvod	5
■ Sažetak	9
■ I Sažetak prvog izdanja Analize stanja u zemlji	11
■ II Najznačajnije kontekstualne promjene povezane sa održivim razvojem	15
2.1 Uticaj rata u Ukrajini na Crnu Goru	15
2.2 Dešavanja na nivou politike i Vlade	19
■ III Strateški prioriteti Okvira saradnje UN za održivi razvoj	23
3.1. Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine	23
3.2. Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i društvena inkluzija	28
3.3. Društvena kohezija, upravljanje usmjereno na ljude, vladavina prava i ljudska prava	36
3.4 Crna Gora i region Zapadnog Balkana	40
■ IV Crna Gora i COR	43
4.1 Drugi Dobrovoljni nacionalni izvještaj Crne Gore	43
4.2 Finansiranje COR	44
4.3 Novi nedostaci, izazovi i osnovni uzroci	46
4.4 Pogled u budućnost	48

*Napomena: Izvještaj je izrađen na osnovu podataka objavljenih do 22. avgusta 2022.

Uvod

Ujedinjene nacije u Crnoj Gori su prvo izdanje nove generacije Analize stanja u zemlji (ASZ) objavile u martu 2021. godine. ASZ predstavlja integrisanu analizu okrenutu ka budućnosti i zasnovanu na dokazima konteksta za održivi razvoj u zemlji. Glavni cilj ASZ je da se analizira kontekst razvoja i ljudskih prava i obezbijedi analitička osnova za rad UN u Crnoj Gori, artikulisan u novom Okviru saradnje UN za održivi razvoj (UNSDCF). U pitanju je nezavisna, nepristrasna i kolektivna procjena UN o napretku zemlje prema Ciljevima održivog razvoja (COR). ASZ je živ dokument koji će UN ažurirati na godišnjem nivou da bi se u obzir uzele promjene i dešavanja, te usmjeravala politika UN i podrška Crnoj Gori. ASZ je strukturiran u skladu sa tri ključna strateška prioriteta UNSDCF za Crnu Goru:

- 1 Inkluzivan ekonomski razvoj i održivost životne sredine
- 2 Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i socijalna inkluzija
- 3 Društvena kohezija, upravljanje usmjereno na ljude, vladavina prava i ljudska prava.

U izvornoj ASZ, koju je izradio multidisciplinarni tim UN, su opisani izazovi održivog razvoja u Crnoj Gori, njihovi osnovni uzroci i identifikovana potencijalna rješenja i mogućnosti za ubrzanje postizanja COR. Iako je ostvaren ukupni napredak ka inkluzivnijem društvu, identifikovane su grupe koje su u riziku da budu izostavljene. U skladu sa mandatom UN da niko ne bude izostavljen (*Leave No One*

ⁱ Dokument o principu „ne izostaviti nikog“ nije objavljen i nije javno dostupan.

Behind - LNOB) i da podršku prvo pružimo najranjivijima, analiza se fokusirala na ove grupe i deprivacije sa kojima se suočavaju. U središtu svega navedenog se našlo 10 ranjivih grupa koje su najviše pogođene ovim problemima, a koje su prepoznate u uvodnom dokumentu o Socijalnoj inkluziji i principu da niko ne bude izostavljen koji je naručio tim UN za zemlju (UNCT) i u koje spadaju:

- zajednica Roma i Egipćana u cjelini, kao i žene i djevojčice Romkinje i Egipćanke;
- osobe s invaliditetom;
- djeca, žrtve nasilja i eksploatacije, bez roditeljskog staranja, koja žive u siromaštvu i djeca koja žive na ulici;
- starije osobe, posebno one narušenog zdravlja, s invaliditetom i/ili kojima je potrebna dugotrajna njega;
- izbjeglice iz bivše Jugoslavije, stranci koji traže međunarodnu zaštitu, lica kojima je dodijeljena međunarodna zaštita i apatridi/osobe u riziku od apatridije;
- neformalni radnici, radnici po ugovoru i sezonski radnici;
- žene žrtve porodičnog nasilja;
- žrtve trgovine ljudima;
- lezbejske, homoseksualci, biseksualne, transrodne, interseksualne (LGBTI) osobe;
- beskućnici.

Ova ažurirana ASZ je osmišljena da bude jednostavan skup ažuriranih informacija sa fokusom na ključne kontekstualne promjene ili probleme koji su se dogodili od objavljivanja izvorne ASZ. Ona obuhvata najvažnije nalaze izvorne ASZ; dvije nove važne kontekstualne promjene koje su se desile od posljednjeg izdanja ASZ: (i) procjenu uticaja rata u Ukrajini i (ii) promjenjivi politički kontekst; druge kontekstualne promjene u odnosu na strateške prioritete iz UNDCF, uključujući ažurirane informacije o situaciji nakon pandemije kovida 19 i analizu regionalne dinamike. Na kraju, ažurirana analiza daje zaključak o Drugom dobrovoljnom nacionalnom izvještaju Crne Gore (DNI), situaciji sa finansiranjem COR i nudi pogled u budućnost. Tim pogledom u budućnost se procjenjuje kako se nedostaci i izazovi, kao i osnovni uzroci razvijaju i da li su preporuke iz prvog izdanja ASZ još uvijek relevantne, te daje preporuke o novim elementima koje treba obuhvatiti. Pogled u budućnost ove ažurirane analize identifikuje dalje analize COR koje se mogu sprovesti da bi se podržalo promovisanje i izrada politika i programa, uz podršku budućem ažuriranju ASZ u okviru novog UNSDCF. Pored ove verzije ASZ, ažurira se i baza podataka vezana za indikatore (iz COR i van COR) koje treba pratiti za buduća izdanja ASZ.

Sažetak

UJEDINJENE NACIJE

Ažurirana analiza stanja u zemlji za 2022. godinu

Pandemija koviida 19 je duboko uticala na sva društva u svijetu. Čini se da je Crna Gora izašla iz pandemije i započela snažan oporavak. Pandemija je poništila napredak vezan za nekoliko ključnih indikatora, kao što su siromaštvo i zaposlenost, za oko 6 ili 7 godina, ali je turistička sezona koja je bila bolja od očekivane, zajedno sa oporavkom domaće potražnje, podstakla napredak Crne Gore. Kako se pandemija odvijala, sve više podataka je bilo dostupno o njenom uticaju na različite elemente održivog razvoja u Crnoj Gori. Pandemija je stvorila nikad veći pritisak na javne službe u Crnoj Gori pri čemu je zdravstvo nosilo značajan teret. Crna Gora početkom 2021. godine imala jednu od najvećih globalnih stopa incidencijeⁱ. Sektor obrazovanja je bio pod sličnim pritiskom zbog zatvaranja škola i organizovanja nastave preko interneta. Mjere izolacije i 'zatvaranje' doveli su do porasta učestalosti rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici.

Snažan post-pandemijski oporavak Crne Gore je sada ugrožen zbog rata u Ukrajini. Nagli rast cijena zbog sukoba, povezan sa prekidom lanca snabdevanja u Kini i rastućom potražnjom u SAD, povećao je pritisak na ranjive grupe širom svijeta. Građani Crne Gore se suočavaju sa porastom cijena hrane i goriva, što smanjuje njihovu kupovnu moć. Program „Evropa sad!“ⁱⁱ pokrenut početkom 2022. godine, kojim je minimalna zarada povećana sa 250 eura na 450 eura mjesečno, donio je određenu podršku onima koji su formalno zaposleni. Ali je čak i to povećanje dohotka sada pod pritiskom većih troškova života. Politička dešavanja, sa dvije promjene Vlade u razmaku od 6 mjeseci, nemaju pozitivan efekat na podsticanje napretka u postizanju COR i pristupanju EU.

ⁱⁱ Danas poznat pod nazivom „Nova poreska politika“

Ranjive grupe su imale različite okolnosti prilikom suočavanja sa globalnim i nacionalnim prilikama, pri čemu su se neki trendovi poboljšali, a drugi pogoršali. Neke od razlika između muškaraca i žena su se smanjile, iako te razlike i dalje postoje. Smanjio se jaz između stope zaposlenosti i aktivnosti muškaraca i žena, kada se mjeri učešće žena na formalnom tržištu rada. Dok se situacija sa rodnim nejednakostima poboljšava, nejednakosti na lokalnom nivou se pogoršavaju. Nejednakost između sjevera i juga raste, a manifestuje se u rastućem jazu u pojedinačnim stopama rizika od siromaštva. Stope zaposlenosti i nezaposlenosti na sjeveru zaostaju za drugim regionima. Pored toga, dokazi ukazuju da se osobe s invaliditetom još uvijek suočavaju sa značajnim nedostacima u pogledu pristupa programima i politikama koje bi ih podržale i pomogle im da pristupe tržištu rada. Penzioneri su bili jedna od grupa čiji prihodi u početku nijesu povećani u okviru „Novog programa poreske reforme i povećanja minimalne zarade“, zbog čega su bili izloženi riziku od povećanja troškova života, mada će im se penzije kasnije povećati, tokom 2022. i 2023. godine.

Drugi DNI Crne Gore je ukazao na određeni napredak koji je postignut u pogledu COR. Iako su se određeni faktori poboljšali, izgledi su i dalje osjetljivi na mnoge izazove i nedostatke na koje je ukazano u prvom izdanju ASZ, objavljenom prije 18 mjeseci. Crna Gora će morati da rješava te i nove izazove uzrokovane ratom u Ukrajini kao i političkom nestabilnošću da bi ubrzala napredak u pristupanju EU i realizaciju Agende održivog razvoja do 2030. godine.

| Sažetak prvog izdanja Analize stanja u zemlji

Prvo izdanje Analiza stanja u zemlji je dalo pregled napretka koji je Crna Gora ostvarila u odnosu na COR.² ASZ je utvrdila da je prije pandemije Crna Gora postigla značajan napredak u ostvarivanju COR i da je bila jedan od lidera među zemljama Zapadnog Balkana koji nijesu članice EU. Crna Gora je 2019. godine postigla veoma visok rezultat u kategoriji razvoja po mjeri čovjeka u okviru Indeksa razvoja po mjeri čovjeka (HDI) za 2021. i 2022. godinu i bila je najviše rangirana na Zapadnom Balkanu među zemljama koje nijesu članice EU.³

Izvorna ASZ ističe kako je proces pristupanja Crne Gore EU usko povezan sa Agendom 2030. Aktivnost „Integrisanje, intenziviranje i podrška politikama (MAPS)“, koja je sprovedena 2018. godine (Uzajamne veze: Agenda 2030 i pristupanje EU),⁴ mapirala je sinergiju između Agende 2030 i procesa pristupanja EU i pokazala da će postizanjem svih mjerila za pristupanje EU zemlja ispuniti gotovo 65 odsto ciljeva COR. Crna Gora je otvorila sva 33 poglavlja pravne tekovine EU, a privremeno zatvorila tri, što je najveći napredak od svih zemalja kandidata za pristupanje EU.

Uprkos ovakvom napretku, u ASZ se ističe da je pandemija poništila veliki dio ovih rezultata, pri čemu je u pogledu indeksa razvoja po mjeri čovjeka (HDI) izgubljeno oko 7 godina ostvarenog napretka, ali je napredak poništen i kod drugih ključnih indikatora kao što su zapošljavanje i siromaštvo. I dalje su bili prisutni značajni razvojni izazovi, slični onima koji se javljaju u zemljama sa višim srednjim dohotkom. Ključni izazovi su sprovođenje neophodnih reformi u cilju ubrzanja pristupanja EU i realizacije COR.

Nedostaci i izazovi su u prvom izdanju ASZ predstavljeni za 3 oblasti. U tim poglavljima su identifikovani glavni izazovi i nedostaci u ostvarivanju COR, da bi kasnije činila osnovu za tri strateška prioriteta strateškog okvira Crne Gore i Ujedinjenih nacija. Više detalja i informacija o nedostacima i izazovima navedenim u prvom izdanju ASZ možete pronaći na internet stranici UN u Crnoj Gori. Tri strateške prioritete oblasti su:⁵

- 1 Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine;
- 2 Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i socijalna inkluzija;
- 3 Društvena kohezija, upravljanje usmjereno na ljude, vladavina prava i ljudska prava.

ASZ je utvrdio osnovne uzroke koji prožimaju tri strateška prioriteta i kreiraju izazove za ubrzanje napretka u ostvarivanju COR. Ti prepoznati uzroci su:

- nedovršena tranzicija na putu ka tržišnoj ekonomiji (dio procesa pristupanja EU);
- nedostaci u upravljanju, implementaciji i odgovornosti;
- demografski izazovi koji počinju da predstavljaju izazov za Crnu Goru;
- dostupnost i korišćenje finansija otežava sposobnost ostvarivanja Agende 2030;
- stavovi, društvene norme i nivo svijesti oblikuju način na koji stanovništvo reaguje na određene izazove;

- nedovoljno podataka i dokaza onemogućava djelotvorno definisanje javnih politika, mjera i programa.

ASZ je prepoznala aktivnosti koje Crna Gora treba da preduzme da bi ubrzala napredak u ostvarivanju COR. Pandemija kovida 19 je otežala buduće izgleda i preokrenula neke od razvojnih trendova Crne Gore, što je zahtijevalo pojačane napore na boljoj ponovnoj izgradnji društva. Da bi ubrzala napredak u ostvarivanju COR, Crna Gora je morala da nastavi sa snažnijom implementacijom ključnih reformi i unaprijedi kreiranje politika, praćenje i finansiranje ključnih inicijativa za ubrzanje i očuvanje napretka u pravcu ostvarivanja Agende 2030 i pristupanja EU kao političkog prioriteta. Kratkoročno, to je značilo rješavanje problema koje je stvorila pandemija i obezbjeđivanje da ljudi budu u središtu oporavka, dok je u srednjeročnom i dugoročnom periodu to značilo smanjenje ukupne ranjivosti Crne Gore na eksterne šokove i postavljanje temelja za inkluzivnije i prosperitetnije društvo. ASZ je dala preporuke u okviru tri strateške prioritete oblasti.

II Najznačajnije kontekstualne promjene povezane sa održivim razvojem

Od prvog izdanja ASZ objavljenog 2021. godine, dva značajna događaja su uticala na ukupni kontekst održivog razvoja Crne Gore: rat u Ukrajini i promjene Vlade. Uticaj oba faktora je posebno značajan jer su dodatno pogoršali osjetljivost Crne Gore u procesu oporavka nakon pandemije, i to kroz uticaj na opšti prosperitet ili na političko donošenje odluka i crnogorsku reformsku agendu.

2.1 Uticaj rata u Ukrajini na Crnu Goru

Nakon krizne 2020. godine, ekonomski oporavak Crne Gore je tokom 2021. bio snažniji od očekivanog. Crnogorska ekonomija je ostvarila rast od 12,4 odsto, poslije pada BDP od 15,2 odsto u 2020. godini. Stopa rasta zabilježena u 2021. godini je bila najveća na Zapadnom Balkanu. U apsolutnom iznosu, realni BDP ostaje ispod nivoa prije pandemije i očekuje se da će do 2023. godine dostići nivo iz 2019. Oporavak je najvećim dijelom podstakla snažna turistička sezona, a dijelimično i poboljšanje domaće potrošnje. Turistički rezultati, bolji od očekivanih, ostvareni su uprkos zabrinutosti zbog dodatnih talasa pandemije. Veliki broj turista došao je iz regiona Zapadnog Balkana, pri čemu su samo turisti iz Srbije ostvarili 32,6 odsto svih noćenja u 2021. godini. Snažan oporavak u turizmu podstakao je oporavak tržišta rada, koje nije uspjelo da se „ponovo pokrene“ prije turističke sezone.⁶ Zaposlenost je u trećem kvartalu 2021. porasla na 46,5 odsto, nakon što je pala na 38,5 odsto u prvom kvartalu 2021, tj. na najniži nivo u posljednjih 10 godina.

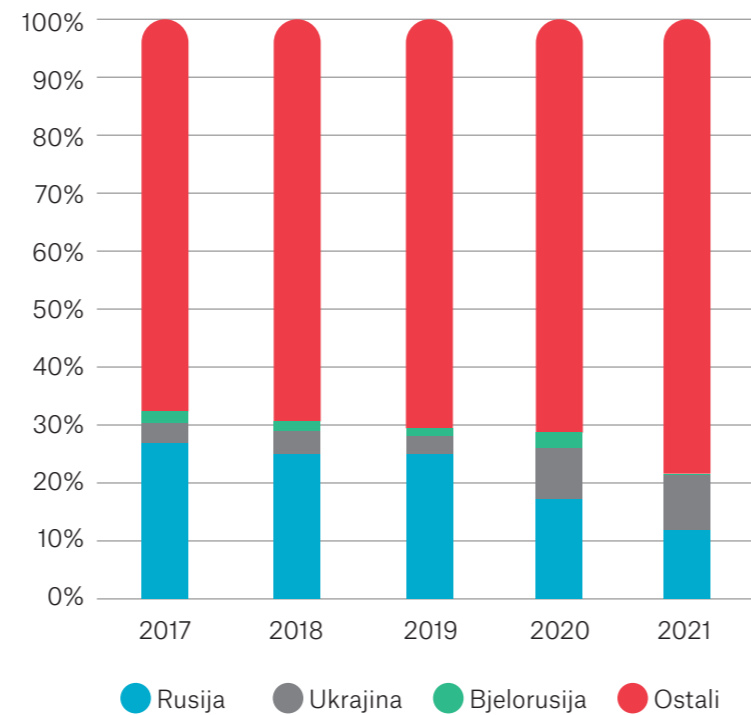
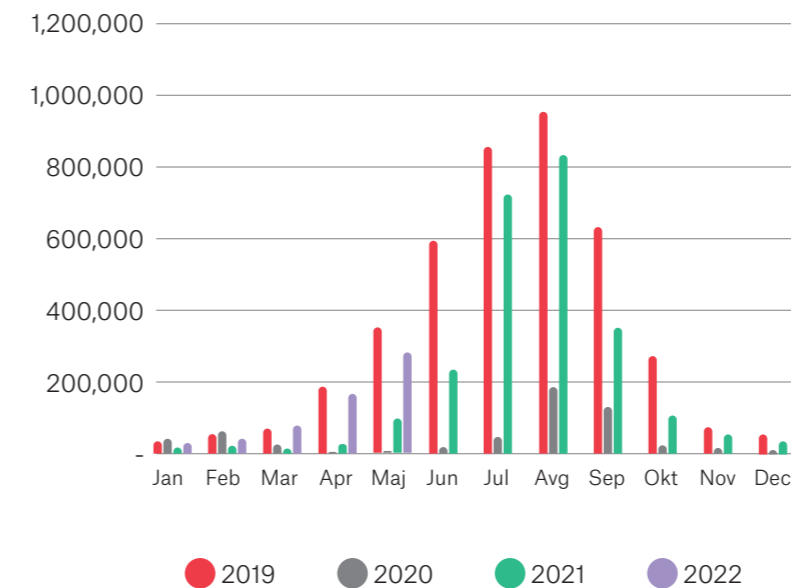
Uprkos oporavku rasta i zaposlenosti, ograničenja u lancu snabdijevanja uzrokovana kontinuiranim mjerama zatvaranja u Kini su povećala inflatorne pritiske i usporila sve izraženiji globalni oporavak. Rat u Ukrajini i sankcije uvedene protiv Rusije značajno su uticali na globalnu ekonomiju pokrenuvši ubrzanje rasta inflacije kroz porast cijena proizvoda, koje je dovelo do većih cijena energije i hrane. Rat je rezultirao poremećajima u trgovinskim i investicionim tokovima, čime se ugrožava ekonomski oporavak Zapadnog Balkana. Kako se sukob produžava, vjerovatnoća da veća inflacija postane trajniji trend je sve veća. Centralne banke su na rastuću inflaciju odgovorile povećanjem referentnih kamatnih stopa. Ali, dok su centralne banke na taj način odgovorile da bi ublažile inflatorne pritiske, takve odluke povećavaju zabrinutost oko održivosti duga, a fiskalni potencijal Crne Gore je već prethodno bio ograničen da bi odgovorio na krizu ovog obima.

Brojne zemlje, a posebno one sa niskim dohotkom, su u riziku da pretrpe ozbiljne posljedice zbog svoje istovremene izloženosti višestrukim kanalima transmisije na koje utiče ukrajinski rat, kao i zbog svoje visoke strukturne osjetljivosti na eksterne šokove.⁷ Crna Gora je izložena ovim dodatnim šokovima zbog svojih strukturnih ranjivosti. Postojala su tri glavna kanala transmisije preko kojih je rat u Ukrajini uticao na Crnu Goru: dva direktna i jedna indirektni. Glavni direktni kanali su kroz turizam i SDI. Ruski turisti su ostvarili 24,9 odsto svih noćenja 2019. godine, mada je značaj ruskih turista imao trend opadanja i prije pandemije (vidi sliku A). Rusija je bila najveći izvor stranih investicija i činila je 18,3 odsto SDI u Crnu Goru

2021. godine, uglavnom u vidu kupovine nekretnina. Crna Gora je imala manju direktnu izloženost ratu u smislu izvoza i uvoza proizvoda, pošto gorivo i hrana uglavnom dolaze iz drugih izvora. Inflatorni uticaj nestabilnosti cijena roba i uticaj uvezene inflacije su glavni indirektni kanal transmisije.

Uticaj na turizam je teško procijeniti jer se turistička sezona odvija između juna i septembra. Međutim, prve naznake govore da je sezona zabilježila značajan dolazak turista (vidi sliku B), što je u suprotnosti sa početnim očekivanjima. Glavni turistički centri poznati po turistima iz Rusije i Ukrajine, kao što je Budva, možda su imali manji broj tih turista, ali je ukupni dolazak turista u Crnu Goru ostao snažan tokom ljetne turističke sezone. Turisti iz Rusije su tokom 2021. godine ostvarili samo 12,1 odsto noćenja. Značaj turista iz Ukrajine se postepeno povećavao, pa su noćenja porasla sa 3,8 na 9,2 odsto između 2017. i 2021. godine. Broj noćenja koja su turisti iz Rusije ostvarili u kolektivnom smještaju u maju 2022. godine iznosio je 1,3 odsto od ukupnog broja noćenja, dok je taj procenat u istom periodu prošle godine iznosio 7,2 odsto. Broj noćenja turista iz Ukrajine u istom periodu smanjen je sa 4,9 posto na 2,6 posto. Dok se značaj turista iz Rusije za turističku sezonu smanjivao između 2017. i 2021. godine, značaj turista iz EU je rastao. Prije pandemije, turisti iz zemalja EU su činili 35,3 odsto ukupnih dolazaka turista tokom 2019. godine i u to vrijeme je EU predstavljala najbrže rastuće turističko tržište. Turisti iz Zapadnog Balkana ostaju najvažniji izvor turista, posebno sa turistima iz Srbije i Bosne i Hercegovine (BiH)..

Slika A: Noćenja kao procenat ukupnog broja⁹Slika B: Noćenja po mjesecima⁹

Uticaj na SDI je takođe suprotan očekivanjima da će se ruske investicije dramatično smanjiti. U prvih 5 mjeseci 2022. godine, SDI iz Rusije su iznosile 48,5 miliona eura ili 25,2 odsto ukupnih SDI iz Rusije u Crnu Goru tokom 2021. Oko 49,4 odsto ruskih SDI tokom ovog perioda opredijeljeno je za kupovinu nekretnina, dok je najveći dio ostatka investicija bio za potrebe međukompanijskog duga ili osnivanja kompanija. Navedeno sugerije da je trend za Ruse bio da nastave da kupuju nekretnine u Crnoj Gori, posebno na primorju i u Podgorici, ali takođe potvrđuje neke od nepotkrijepljenih dokaza da pojedini Rusi otvaraju ili izmještaju svoje poslovanje u Crnu Goru. SDI iz Ukrajine

pokazuju sličan trend. U istom periodu direktne investicije iz Ukrajine iznosile su 59,2 odsto ukupnog iznosa u 2021. Nekretnine su činile 86,6 odsto ukupnih SDI u tih pet mjeseci. Što se tiče ukupnih SDI u periodu od januara do maja 2022. godine, nekretnine su činile 57,1 odsto ukupnih SDI iz 2021. godine, dok su ukupne SDI činile 45,3 odsto ukupnih SDI tokom 2021. godine. Ovi podaci sugeriju da rat u Ukrajini, iako ima uticaja kroz inflaciju, ne dovodi do usporavanja ulaganja u crnogorske nekretnine.

Dok su uticaji na turizam i SDI suprotni očekivanjima, uticaj na inflaciju je gori nego što se prvobitno očekivalo. Inflacija je naglo porasla na 13,5 odsto u junu 2022. godine, što je najviši nivo u posljednjih 15 godina.¹⁰ U istom periodu inflacija je u eurozoni iznosila 8,6 odsto, što se odražava na snažan rast, ali i nestabilnost cijena proizvoda. Neposredno nakon izbijanja sukoba cijene sirove Brent nafte porasle su na 130 dolara po barelu. Od tada su se cijene nafte stabilizovale i smanjile na 103 dolara po barelu u julu. To je zatim izazvalo naknadna povećanja cijena benzina i dizela. Međutim, to se nije odmah odrazilo na promjene na crnogorskim pumpama jer se cijene određuju na dvonedeljnoj bazi i reguliše ih država. Početkom jula litar benzina je iznosio 1,78 eura, što predstavlja rast cijena od 25,3 odsto u odnosu na početak godine.

Inflacija i rastući troškovi života najviše utiču na ranjive kategorije stanovništva, jer oni sa nižim primanjima troše nesrazmjerno veći dio raspoloživog dohotka na osnovne proizvode kao što su hrana i gorivo. Veće cijene goriva utiču na druge cijene kroz povećane troškove transporta.

Cijene hrane u junu su bile 22,5 odsto veće u odnosu na jun prošle godine, što ukazuje na povećanje troškova goriva i zavisnost Crne Gore od uvoza hrane. Cijena jestivog ulja u prethodnoj godini porasla je za 37,6 odsto i imala je najveći uticaj na godišnju stopu inflacije u Crnoj Gori.¹¹ Iako domaći trgovci brašno, žitarice, jestivo ulje i stočnu hranu uglavnom uvoze iz Srbije, ovim proizvodima se trguje na berzama, pa cijene zavise od kretanja na međunarodnom tržištu. Ruska Federacija i Ukrajina su značajni izvori nekih ključnih dobara u globalnoj trgovini hranom i poljoprivrednim proizvodima. Gotovo 50 zemalja zavisi od Ruske Federacije i Ukrajine za najmanje 30 odsto svojih uvoznih potreba kada je u pitanju pšenica.¹² S druge strane, Crna Gora još uvijek nije povećala cijene energije, koje utvrđuje državni regulator. Crna Gora nije zavisna od prirodnog gasa za proizvodnju energije, pri čemu su ugalj, hidro potencijali i vjetar tri glavna izvora, što znači da je manje pogođena brzo rastućim troškovima veleprodajnih cijena gasa, što povećava cijene električne energije u drugim evropskim zemljama.

Od početka rata u Crnu Goru je stiglo preko 62.000 Ukrajinaca, dok je njih 24.958 ostalo u zemlji, od kojih je 6.118 zatražilo privremenu zaštitu (zaključno sa 22. avgustom 2022. godine). Međutim, očekuje se da će, u slučaju produženog trajanja sukoba, više izbjeglica tražiti pomoć i podršku crnogorskih vlasti. Zaključno sa 22. avgustom 2022. godine u Crnoj Gori živi preko 14.000 Rusa. Ovim domaćinstvima su potrebna podrška i socijalne usluge koje će im obezbijediti pristup obrazovanju i zdravstvu, čime se dodatno vrši pritisak na javne usluge. Tržište

nekretnina je takođe zabilježilo rast najamnina i rast cijena po kvadratnom metru, kao rezultat sve većeg pritiska na sektor stanovanja. Najamnine u Podgorici su porasle za 300 eura od početka rata, dok su cijene nekretnina na primorju do avgusta 2022. porasle između 50 i 100 odsto.

Vlada Crne Gore je preduzela mjere za ublažavanje uticaja sve većih troškova života na crnogorsku privredu i domaćinstva (ograničene su cijene osnovnih prehrambenih artikala, smanjene su akcize na gorivo). Međutim, očekuje se da će inflacija posebno uticati na one segmente društva na koje nije značajnije uticalo „Nova poreska politika“, kao što su lica zaposlena u neformalnoj ekonomiji. U okviru „Novog programa poreske reforme i povećanja minimalne zarade“, oni koji su u formalnom sektoru su dobili povećanje minimalne zarade sa 250 eura na 450 eura (vidi okvir 1 u odjeljku 3.1 za više detalja), što predstavlja podršku njihovoj kupovnoj moći u kontekstu sve veće inflacije. Vlada je izvršila sljedeća prilagođavanja u cilju podrške domaćinstvima:¹³

- 50 odsto manje akcize na goriva (uz uvođenje/povećanje akciza na plastiku i razne vrste duvana i alkohola);
- uvođenje akcize na gorivo za jahte;
- PDV na osnovne prehrambene proizvode (brašno, ulje, mlijeko, jaja, šećer) smanjen sa 7 na 0 odsto;
- PDV na so smanjen sa 21 na 7 odsto;
- ograničene cijene osnovnih proizvoda: brašna, ulja, šećera i soli.

Uprkos dostupnosti određenih podataka, ne postoji dovoljno indikatora da bi se u potpunosti sagledao uticaj rastućih troškova života na ranjive kategorije stanovništva. Kao što je navedeno, postoje grupe koje nijesu formalno zaposlene, a mogle bi biti pogođene povećanjem troškova života. Na primjer - penzioneri, koji nijesu obuhvaćeni istim povećanjem prihoda od januara koje su dobila formalno zaposlena lica.ⁱⁱⁱ Međutim, ostaje nejasno u kojoj mjeri su povećani prihodi iz „Novog programa poreske reforme i povećanja minimalne zarade“ i dalje dovoljni u kontekstu rastućih troškova života.

2.2 Dešavanja na nivou politike i Vlade

S aspekta političkog konteksta, proteklih 18 mjeseci su bili burni i ukazali su na dalju političku polarizaciju. Vlada koja je formirana poslije izbora u avgustu 2020. godine je na ključna ministarska mjesta imenovala *eksperte*. Političke subjekte je na okupu držalo suprostavljanje vladavini vladajuće većine u prethodnih 30 godina. Međutim, novu vladajuću koaliciju ubrzo nakon izbora pratile su nesuglasice, što je rezultiralo narušenim funkcionisanjem Skupštine u obezbjeđivanju dovoljne većine za glasanje o javnim politikama. Nastavljeno je sa konkurentsko-klijentelističkim ponašanjem^{iv} prethodnih vlada, koje se uglavnom manifestovalo u imenovanju politički povezanih

lica na ključne pozicije u Vladi i državnim preduzećima, kao način da se obezbijedi zaposlenje (potencijalnih) birača i članova partije i da se kontroliše važan privredni kapital.

Političke tenzije i dva glasanja o nepovjerenju u februaru i avgustu 2022. usporili su donošenje odluka i u Vladi. U periodu između januara i aprila 2022, dok je manjinska Vlada bila u fazi formiranja, ključne odluke nijesu donošene. To je rezultiralo kašnjenjima, uključujući usklađivanje sa režimom sankcija EU protiv Ruske Federacije. Tokom 2021. godine su održani lokalni izbori u pet opština (Nikšić, Herceg Novi, Cetinje, Mojkovac i Petnjica). Uprkos međustranačkom dogovoru da se svi lokalni izbori održe istog dana, pravni okvir i dalje predviđa da se oni neprestano održavaju, što dovodi do gotovo konstantne predizborne kampanje na nacionalnom i lokalnom nivou.¹⁴

Tokom cijelog izvještajnog perioda od 18 mjeseci, zabilježeno je nekoliko situacija koje su ukazivale na tenzije i polarizaciju između političkih grupa. Jedna od tih situacija se dogodila povodom ustoličenja novog mitropolita Srpske pravoslavne crkve (SPC) u septembru 2021. godine. Ustoličenje je obavljeno u prijestonici Cetinju, koja je značajan simbol crnogorskog nacionalnog identiteta. To je bila provokacija za dva suprostavljena pola političkog spektra i rezultiralo protestima.

iii Mada je Vlada naknadno najavila da će penzioneri u septembru 2022. godine dobiti posebno povećanje penzija za 10 odsto i još 10 odsto u januaru 2023, nakon čega bi minimalna mjesečna penzija iznosila 270 eura.

iv Često se povezuje sa politizacijom pozicija, procesa i obezbjeđivanjem zapošljavanja/ugovora o radu u zamjenu za glasove za očuvanje vlasti.

Poslije 18 mjeseci kontinuiranih političkih tenzija i ograničenog napretka u sprečavanju potpunog zastoja, koalicija Crno na bijelo povukla je podršku 42. Vladi, što je rezultiralo izglasavanjem nepovjerenja. Uz podršku opozicije, izglasano je nepovjerenje Vladi u februaru 2022. Mandat za formiranje nove Vlade dodijeljen je bivšem potpredsjedniku Vlade Dritanu Abazoviću, lideru koalicije Crno na bijelo. Nova, 43. (manjinska) Vlada izabrana je u aprilu 2022. godine, uz podršku najveće opozicione stranke, Demokratske partije socijalista (DPS). U manjinskoj Vladi su se našle male stranke, uključujući Socijaldemokratsku partiju (SDP), Socijalističku narodnu partiju (SNP) i Bošnjačku stranku. Cilj manjinske Vlade bio je ubrzanje pristupanja EU, koje podržava oko 70 odsto stanovništva.¹⁵

U june 2022. godine tenzije su ponovo narasle kada je premijer Abazović najavio da će Vlada potpisati Temeljni ugovor sa SPC. Glavni izvor sporenja bila su ovlašćenja koja su ugovorom data SPC, dok preambula ugovora sadrži određena sporna pitanja oko istorije SPC. Ubrzo nakon potpisivanja Temelnog ugovora, 3. avgusta 2022. godine, najveća partija DPS je najavila da će povući podršku manjinskoj Vladi. Demokrate i DPS (zajedno sa manjim i nekim manjinskim strankama) su 19. avgusta 2022. godine izglasali nepovjerenje Vladi, manje od četiri mjeseca nakon njenog formiranja. Nakon glasanja, Vlada je u tehničkom, odnosno privremenom mandatu, ostavljajući Crnu Goru u političkom vakumu dok se ne donese odluka o formiranju nove izvršnje vlasti ili prijevremenim izborima.

Može se imenovati tehnička vlada ili se može dati novi mandat političkoj stranci da formira vladu. Ako se ni jedno ni drugo ne desi, raspisuju se parlamentarni izbori. Naknadni pregovori o formiranju vlade mogu dovesti do daljeg odlaganja donošenja ključnih političkih odluka.

Politička previranja sa nesuglasticama unutar vladajuće koalicije, izglasavanjem nepovjerenja i promjenom vladajuće koalicije su paralizovala funkcionisanje Vlade i institucija i usporila implementaciju reformske agende. U pravosuđu je ostvaren ograničeni napredak, posebno u pogledu imenovanja sudija Ustavnog suda, iako je u borbi protiv organizovanog kriminala ostvaren određeni napredak (vidi odjeljak 3.3).

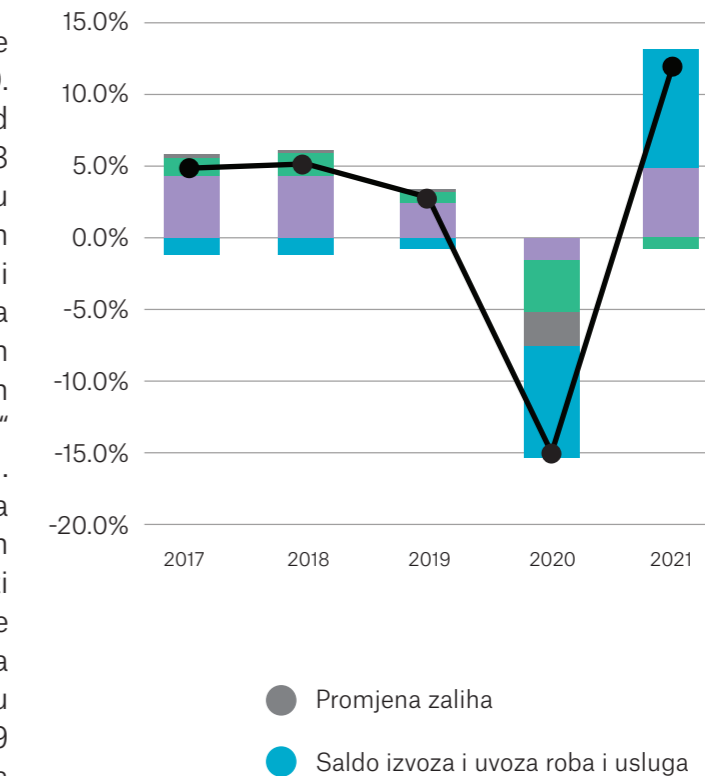

III Strateški prioriteti Okvira saradnje UN za održivi razvoj

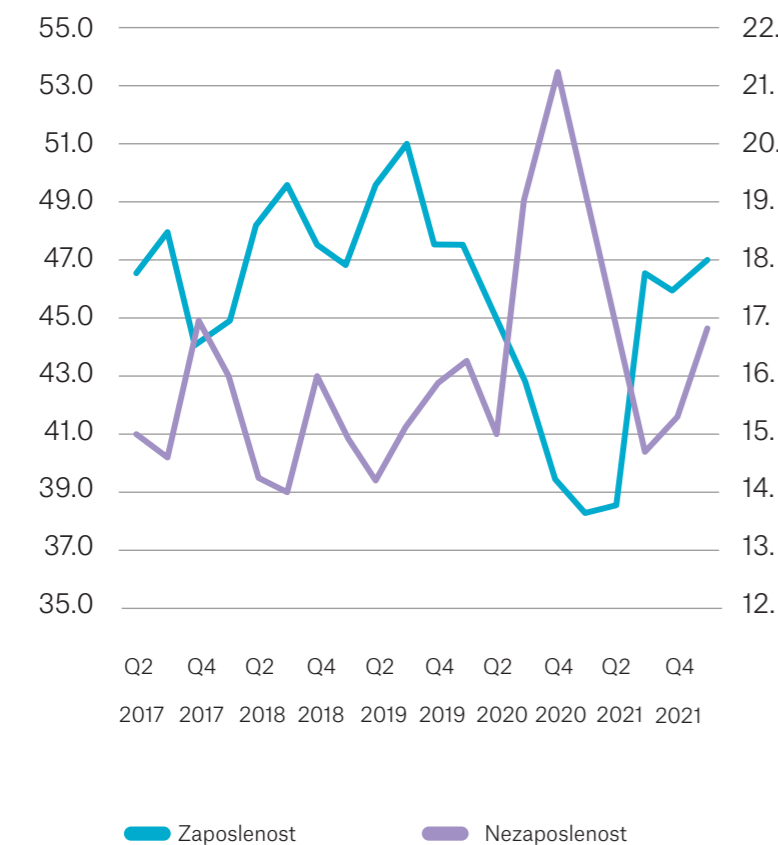
3.1. Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine

Crnogorska privreda je tokom 2021. godine zabilježila snažan oporavak nakon što je 2020. godine zbog pandemije pretrpjela najveći pad privrednog rasta od svih evropskih zemalja, od 15,3 odsto. Prema preliminarnim podacima, na osnovu kvartalnih procjena, u 2021. godini je zabilježen realni rast BDP od 12,4 posto (vidi sliku C).¹⁶ U većini privrednih sektora su zabilježeni pozitivni trendovi, a najveći rast ostvaren je u sektoru turizma i srodnim djelatnostima, koji je ujedno bio najviše pogođen 2020. godine. Tržište rada se ponovo „pokrenulo“ poslije turističke sezone. Broj zaposlenih u 2021. godini je u prosjeku iznosio 188.964 i bio je za 6,9 odsto veći od prosječnog broja zaposlenih u prethodnoj godini. Najveći rast zaposlenosti zabilježen je u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu, te sektoru informaciono-komunikacionih tehnologija (po 17,3 odsto).¹⁷ Prosječna stopa nezaposlenosti u 2021. godini je iznosila 16,6 odsto, u odnosu na 17,9 odsto u 2020. godini. Stopa nezaposlenosti žena je bila 18,4 odsto u 2020. godini, ali je smanjena na 15,8 odsto u 2021.¹⁸ Među muškarcima je ostala na sličnom nivou – 17,5 odsto u 2020. godini i 17,1 odsto u 2021. (vidi sliku D).¹⁹ Indeks rodne ravnopravnosti za 2021. godinu pokazuje da teret ekonomije brige o drugima i dalje pada pretežno na žene. Podaci pokazuju da 42,7% žena provodi vrijeme u brizi o djeci, starima, osobama sa invaliditetom, rođacima i sl. u odnosu na 23,8% muškaraca.

Slika C: Dekompozicija rasta (% BDP) ²⁰

Slika D: Stope nezaposlenosti i zaposlenosti²¹

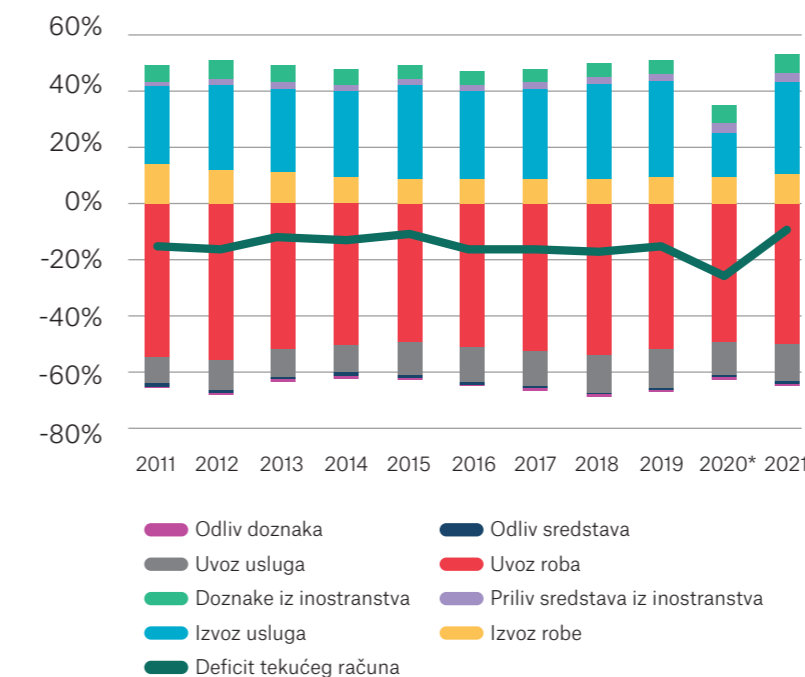

Iako pozitivan, oporavak ukazuju na zavisnost Crne Gore od uvoza. Oporavak je podstakao smanjenje deficita tekućeg računa na 9,2 odsto procijenjenog BDP sa 26,1 odsto BDP u prethodnoj godini, što je najniži deficit od nezavisnosti Crne Gore (vidi sliku E). Iako je tome doprinijela turistička

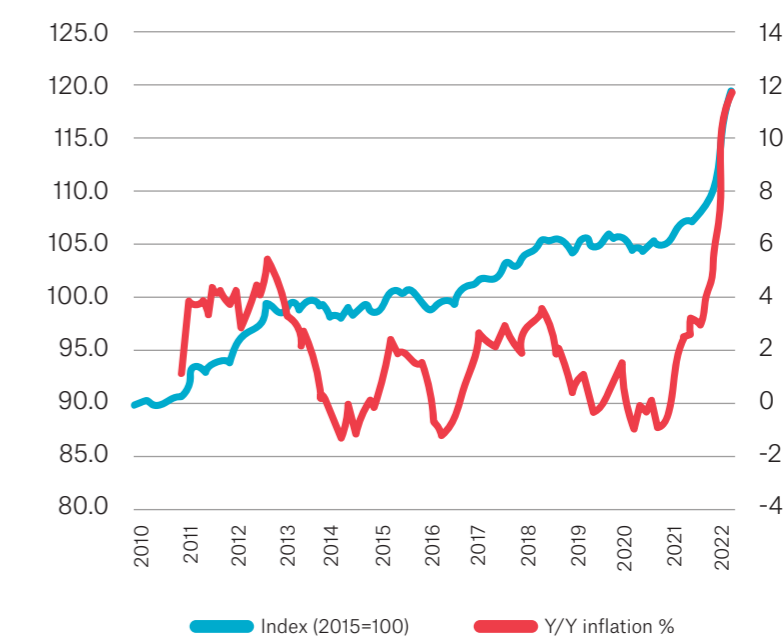
sezona, ulazne doznake i izvoz su bili dva glavna pokretača nižeg deficita tekućeg računa, sa pojedinačnim porastom od oko 2 procentna poena. Uprkos boljim rezultatima Crne Gore na tekućem računu, ranjivost je i dalje prisutna u vidu uvoza koji je na nivou 50 odsto BDP, što naglašava zavisnost Crne Gore od uvoza hrane i goriva.²² Strane direktne investicije iznosile su 580,9 miliona eura, što je 10,4 odsto BDP ili 23,5 odsto više nego u prethodnoj godini.²³ Iako je bila bolja nego što se očekivalo, turistička sezona ukazuje da se Crna Gora oslanja isključivo na tu privrednu granu za generisanje rasta i prosperiteta. Crnu Goru je 2021. posjetilo oko 1,7 miliona turista, što je otprilike 77 odsto u odnosu na sezonu 2019. godine, ali je tri i po puta više u odnosu na sezonu 2020. godine. Tokom 2021. godine je ostvareno ukupno 9 miliona noćenja, što je četiri puta više nego tokom 2020. godine.

Uprkos oporavku, i dalje su prisutni ili su nastali brojni izazovi. Faktori povezani sa pandemijom, čak i prije rata u Ukrajini, kreirali su nove poremećaje u globalnim lancima snabdijevanja od februara 2022. godine, što je dovelo do rasta inflacije kroz nova povećanja cijena energije i hrane (vidi sliku F).²⁴ Inflacija je prije rata u Ukrajini porasla na 5,7 odsto u januaru zbog poremećaja u lancu snabdijevanja uzrokovanih kovidom 19, zatim uticaj programa Vlade Crne G ore („Nova poreska politika“) i rata u Ukrajini na inflaciju zbog toga što se dešavaju praktično istovremeno.

Slika E: Sastav tekućeg računa (% BDP)²⁵

Slika F: Indeks potrošačkih cijena po godinama i godišnja stopa inflacije²⁶

Okvir 1: „Nova poreska politika“

Program „Evropa sad“ je pokrenut sa ciljem „ostvarenja pametnog, održivog i inkluzivnog ekonomskog rasta koji će doprinijeti unapređenju kvaliteta života svih građana“²⁷, čime će se ubrzati usklađivanje životnog standarda u Crnoj Gori sa standardom u Evropskoj uniji. Četiri su glavna elementa paketa koji je stupio na snagu 1. januara 2022. godine. Prvo, povećanje neto minimalne zarade sa 250 eura na 450 eura mjesečno. Drugo, uvođenje nultog poreza na dohodak fizičkih lica za dohodak do 700 eura. Treće, povećanje poreza na dohodak fizičkih lica na 15 odsto za dohodak veći od 1000 eura mjesečno. I na kraju, ukinute su sve obaveze za zdravstvene doprinose po osnovu dohotka.²⁸ Crna Gora je imala najveće poresko opterećenje rada u regionu Zapadnog Balkana od 40 odsto. Procjenjuje se da je „Program poreske reforme i povećanja minimalne zarade“ to opterećenje smanjio za oko 20 procentnih poena. Poresko opterećenje rada se smatralo jednom od glavnih prepreka formalizaciji radnih mjesta. Program je pozitivno uticao na neto prosječnu mjesečnu zaradu koja je porasla sa 537 eura u decembru 2021. na 710 eura u maju 2022. godine.^v Sa „Novim programom poreske reforme i povećanja minimalne zarade“ promijenjena je cijela politika, prelaskom sa proporcionalnog sistema oporezivanja na progresivni poreski sistem.

Dok se „Nova poreska politika“ bavi nekim od problema prethodnog, više regresivnog poreskog sistema, program je stvorio rizikepa fiskalnu održivost, a koji se odnose na

projektovano povećanje budžetskog deficita. Pokretanje „Novog programa poreske reforme i povećanja minimalne zarade“ je značilo da je svako fiskalno prilagođavanje u cilju izgradnje fiskalnog prostora odloženo do 2024. godine. Projekcije govore da će „Nova poreska politika“ povećati deficit na 5,1 odsto BDP u 2022. godini, uglavnom zbog promjene u poreskom opterećenju. Smanjenje poreskog opterećenja rada je obuhvatilo eliminisanje doprinosa za zdravstveno osiguranje, ali su oni bili ekvivalentni procentu od oko 3,8 odsto BDP u 2021. Ekonomski oporavak 2021. stabilizirao je javne finansije i usmjerio ih je na održiviji put. Fiskalni deficit za 2021. je smanjen na 2,9 odsto, u odnosu na 10 odsto iz 2020. godine. Turistička sezona koja je bila bolja od očekivane kao rezultat je omogućila veće ostvarene prihode od planiranih. Fiskalno prilagođavanje Crne Gore bilo je najveće na Zapadnom Balkanu i smanjilo je dug sa 105,1 odsto BDP u 2020. na 83,3 odsto BDP-a u 2021. Međutim, i pored sukoba u Ukrajini, koji se poklopio sa primjenom „Novog programa poreske reforme i povećanja minimalne zarade“, fiskalni rezultati su bolji od očekivanog. Budžet je u prvih 7 mjeseci 2022. godine pokazao da su prihodi veći, a rashodi manji od planiranih. Prihodi države su bili veći za 98,2 miliona veći od planiranih zahvaljujući prihodima od PDV.²⁹ Iako nije moguće u potpunosti utvrditi šta je uzrok većih prihoda od PDV, razlog je vjerovatno inflacija koja je podigla cijene, kao i „Nova poreska politika“ koji je podstakao zapošljavanje i privrednu aktivnost. Ovakav fiskalni rezultat je također smanjio fiskalni deficit na 1,1 odsto BDP, umjesto planiranih 3,6 odsto između januara i jula.^{iv}

v Donosioci odluka u Crnoj Gori su koristili Beveridžov model, koji se primjenjuje u UK, kao referencu za novi sistem finansiranja zdravstvene zaštite.

vi Od trenutka kada je analiza napisana, Vlada je najavila rebalans budžeta koji će reflektovati veće planirane rashode tokom preostalog dijela godine.

Strukturalna ranjivost Crne Gore čini je izloženom inflaciji cijena. Ukupna ranjivost Crne Gore na šok (skup strukturne i direktne ranjivosti) ne može se porediti sa drugim ekonomijama u regionu Evrope i Centralne Azije, kao što su one u Centralnoj Aziji koje imaju veću strukturnu i direktnu izloženost posljedicama ukrajinske krize. Mala, otvorena crnogorska ekonomija, koja zavisi od turizma, oslanja se na uvoz nekoliko ključnih prehrambenih proizvoda, kao što su pšenica, jestivo ulje i šećer. Oko 50 odsto đubriva koje se koristi u domaćoj poljoprivredi u Crnoj Gori je iz uvoza. Ovi faktori su prisutni u jednoj od najvećih strukturnih ranjivosti. Crna Gora, međutim, nije direktno izložena Ukrajini i Rusiji kada je u pitanju uvoz ovih osnovnih kategorija. Zapravo, njena direktna ranjivost u odnosu na ekonomske posljedice rusko-ukrajinskog sukoba je jedna od najnižih u regionu.

Kriza uzrokovana pandemijom kovida 19 i ratom u Ukrajini istakli su potrebu za povećanom diversifikacijom ekonomije, kako bi se smanjila njena ranjivost na takve šokove. Međutim, do izražaja je došla i važnost očuvanja kontraciklične fiskalne politike za kreiranje fiskalnog prostora za odgovor na krize. Kontraciklična fiskalna politika podrazumijeva da se fiskalni viškovi (budžetski suficiti) stvaraju u vrijeme ekonomske ekspanzije, a fiskalni deficiti se koriste u vrijeme recesije.

Utjecaji kovida 19 i rata u Ukrajini različito se osjećaju na lokalnom nivou. Uticaj pada turizma najdirektnije se osjetio na primorju, dok se povećanje troškova života, uzrokovano sve većom inflacijom, više osjeća u sjevernom regionu

gdje su prihodi niži. Međutim, došlo je i do neplaniranih pozitivnih posljedica zbog rata u Ukrajini, pošto se nekoliko IKT i visokotehnoloških kompanija preselilo iz Rusije i Ukrajine. Kao rezultat toga, crnogorski sektor IKT nastavlja da raste, a domaće IKT kompanije se šire i sve više obuhvataju u međunarodno poslovanje.

Tokom 2021. godine uloženi su dalji napor na polju otpornosti Crne Gore na klimatske promjene i upravljanja životnom sredinom. Sprovedene su mjere za poboljšanje upravljanja otpadom, uključujući odvojeno prikupljanje komunalnog otpada, upravljanje organskim otpadom i kompostiranje otpada, kao i eliminaciju plastičnih kesa i drugih plastičnih materijala iz otpada.³⁰ Vodosnabdijevanje ruralnih područja je tokom 2021. godine povećano za 20 odsto u odnosu na period 2016-2020. Takođe je finansirano 30 odsto više objekata za vodosnabdijevanje u ruralnim područjima u odnosu na prethodnu godinu.³¹ Tokom 2021. je zbrinuto dvjesto dvadeset i pet tona otpada kontaminiranog polihlorovanim bifenilom (PCB), što znači da je, zajedno sa prethodnim intervencijama, zbrinuto 85 odsto PCB identifikovanog u zemlji. Potencijalna izloženost ljudi i okoline ovoj opasnoj hemikaliji je, stoga, značajno smanjena.

U Crnoj Gori je zabilježen porast prosječnih godišnjih temperatura, zbog čega je porastao rizik od šumskih požara. U 2021. godini je zabilježeno značajno povećanje šumskih površina pod požarom u odnosu na 2020. godinu. Prema izvještaju Uprave za šume, u 2020. godini je bilo 146 požara u državnim šumama koji su obuhvatili površinu od 1.497,59 ha, dok je u privatnim šumama na površini od

2.146,09 ha zabilježeno 74 požara. U 2021. godini je bilo 72 požara u državnim šumama na površini od 2.376,95 ha i 81 požar u privatnim šumama na površini od 14.725,05 ha.

Crna Gora je 2021. godine proglasila tri zaštićena morska područja: Platamuni, Katič i Stari Ulcinj. Pored toga, lokacije Dražin vrt i Sopot u Boki Kotorskoj stavljene su pod preventivnu zaštitu kao posebni rezervati prirode. Ovim odlukama povećana je površina zaštićenih područja u Crnoj Gori za 4.764,7 ha, a prvi put su zaštićeni morski ekosistemi, uključujući i usko priobalno područje. Procenat morskog područja Crne Gore zaštićenog na ovaj način sada je 1 odsto. Vlada je proglasila ova zaštićena područja nakon što je identifikovala brojne pritiske na ekosistem uključujući otpadne vode, čvrsti otpad, ribolov, sidrenje, pomorski saobraćaj, invazivne vrste, bespravnu gradnju, a koji su povezani sa sektorom turizma.³²

Crna Gora je među prvim zemljama Balkana preuzela dodatne obaveze u vezi sa klimatskim promjenama u dijelu smanjenja emisije CO₂, i to kroz svoj nacionalno utvrđeni doprinos u sklopu Pariskog klimatskog sporazuma. Nakon što je ostvarila cilj smanjenja emisije ugljenika za 30 odsto, utvrđen 2015. godine, Crna Gora je ove godine (2022.) povećala cilj smanjenja emisije ugljenika za 35 odsto do 2030. godine.³³

Klimatske promjene i dalje predstavljaju značajan rizik po dugoročni razvoj Crne Gore. Vlada je zbog toga preduzela nekoliko koraka da razvije proces dugoročnog planiranja prilagođavanja na klimatske promjene, koji je utvrđen

Nacionalnom strategijom u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine i Nacionalnim izvještajem Crne Gore. U proteklih 10 mjeseci fokus je bio na unapređenju djelovanja, koordinacije i odgovornosti ažuriranjem misije i mandata Nacionalnog savjeta za održivi razvoj (NSvOR). Mehanizam koordinacije sa više aktera koji uključuje privatni sektor, kao i žene i druge ranjive grupe, je od suštinskog značaja za postizanje ciljeva utvrđenih u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja (NSOR). Jedan od ključnih rezultata ovog procesa je da je NSvOR sada dio Generalnog sekretarijata Vlade i njime predsjedava premijer, čime se obezbjeđuje bolja povezanost sa izvršnom granom vlasti. Sekretarijat Savjeta je vodio proces izrade drugog Dobrovoljnog nacionalnog izvještaja. Imenovanje članova Savjeta zaustavljeno je izglasavanjem nepovjerenja Vladi u avgustu.

3.2. Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i društvena inkluzija

Kriza koju je izazvala pandemija kovida 19 je imala značajan uticaj na Crnu Goru. Dok je ekonomski uticaj najvećim dijelom predstavljen u podacima dobijenim od prethodnog izdanja ASZ, postoje i drugi uticaji koji su manje očigledni. Tokom 2020. se očekivalo da će nejednakost rasti, a da će se indikatori siromaštva pogoršati. Procjenjuje se da je stopa siromaštva, u smislu parametra Svjetske banke od 5,5 dolara po danu (PKM iz 2011), porasla na 19,9 odsto

2020. godine tokom vrhunca pandemije, sa 15,6 odsto koliko je iznosila 2019, ali je smanjena na 16,2 odsto u 2021. u skladu sa ekonomskim oporavkom. Procjenjuje se da će se nivo siromaštva 2022. godine vratiti na nivo iz 2019. Treba, međutim napomenuti da se podaci Svjetske banke od 2018. godine oslanjaju na procjene, zbog nedostatka podataka iz anketa. Dok se indikator siromaštva pogoršao tokom pandemije, stopa rizika od siromaštva^{vii} se smanjila. Preliminarni podaci iz Ankete o dohotku i uslovima života za 2021. godinu su pokazali da je stopa rizika od siromaštva u 2018. godini iznosila 24,5 odsto (24,9 odsto za muškarce, 24 posto za žene), dok je u 2019. godini smanjena na 22,6 odsto (23 odsto za muškarce, 22,2 odsto za žene).

Lokalne razlike u pogledu rizika od siromaštva se povećavaju i siromaštvo sve više postaje fenomen karakterističan za sjever i ruralna područja. U tabeli 1 u nastavku je prikazano kako se stopa rizika od siromaštva pogoršava na sjeveru dok se poboljšava u primorskom i centralnom regionu. Ovi podaci nam kazuju oprečnu priču. Dok je primorski region u kojem dominira turizam bio pogođen padom turizma tokom 2020. godine, njegova relativna ranjivost se smanjila. Sjever, sa druge strane, nije bio toliko zavisn od turizma kao region, ali se čini da je pandemija u tom dijelu zemlje pogoršala ukupnu ranjivost. Sjever ima niži nivo zaposlenosti i veći nivo nezaposlenosti u poređenju sa centralnim i primorskim regionom, što znači da povećane zarade za formalnu zaposlenost, kao rezultat „Novog programa poreske reforme i povećanja minimalne zarade“, neće imati tako snažan distributivni efekat dok

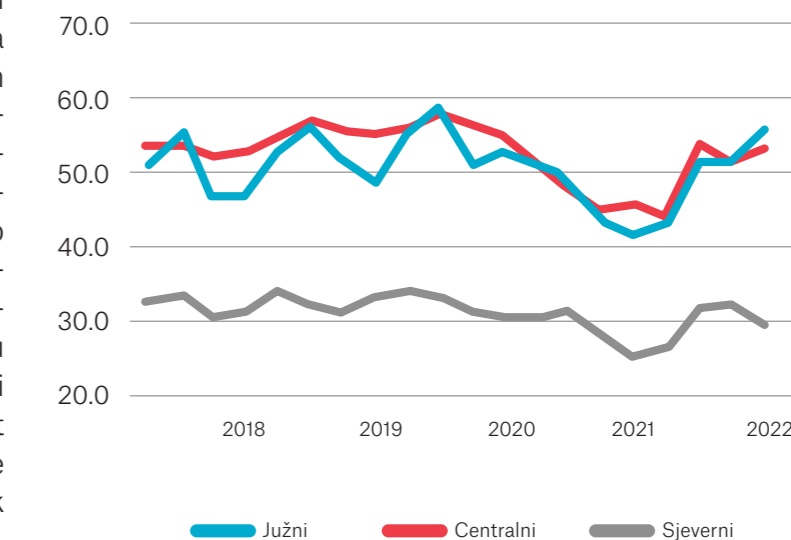
vii Udio osoba sa ekvivalentnim prihodom ispod određenog procenta (obično 60 odsto) nacionalnog srednjeg dohotka.

se formalne stope zaposlenosti ne izjednače sa onima u centralnom i primorskom regionu. Pored toga, sjever isto tako ima veću stopu nezaposlenosti od zaposlenosti, 36,7 odnosno 28,7 odsto u 2021. godini (vidi sliku G). Zapošljavanje na sjeveru takođe nije doživjelo snažan oporavak nakon pandemije, što je u oštroj suprotnosti sa situacijom u primorskom i centralnom regionu u kojima se zaposlenost i nezaposlenost vraćaju na nivo prije pandemije.

Tabela 1: Stopa rizika od siromaštva po regionima³⁴

	2016	2017	2018	2019(p)
Centralni	17,1	14,4	16,6	14,8
Primorski	19,6	23,2	19,9	11,6
Sjeverni	37,9	40,0	41,2	44,5

Slika G: Zaposlenost po regionima (u procentima)³⁵

Postoje i druge mjere koje pokazuju pozitivan uticaj i smanjenje nejednakosti i rizika od siromaštva prije pandemije. Ti podaci su prikazani u tabeli 2. Relativni jaz po pitanju rizika od siromaštva^{viii} je takođe opao. Zabilježen je i manji Gini koeficijent, tradicionalno statističko mjerenje nejednakosti dohotka, pošto je pao sa 34,1 u 2018. na 32,9 u 2019. godini. Ovi trendovi su nastavak trenda smanjenja nejednakosti po Gini koeficijentu koji je bio prisutan prije pandemije, ali su pokazali da je došlo do promjene u trendu rasta relativnog siromaštva, što ilustruje stopa rizika od siromaštva.

Tabela 2: Drugi indikatori nejednakosti³⁶

	2016	2017	2018	2019(p)
Stopa rizika od siromaštva, %	23,6	23,8	24,5	22,6
Relativni jaz u stopi rizika od siromaštva, %	34,0	35,3	33,1	28,2
Nejednakost u distribuciji dohotka – kvantilni odnos (S80/S20)	7,6	7,4	6,7	6,0
Koeficijent Gini	36,7	34,7	34,1	32,9

Tabela 3: Stopa rizika od siromaštva za grupe zaposlenih³⁷

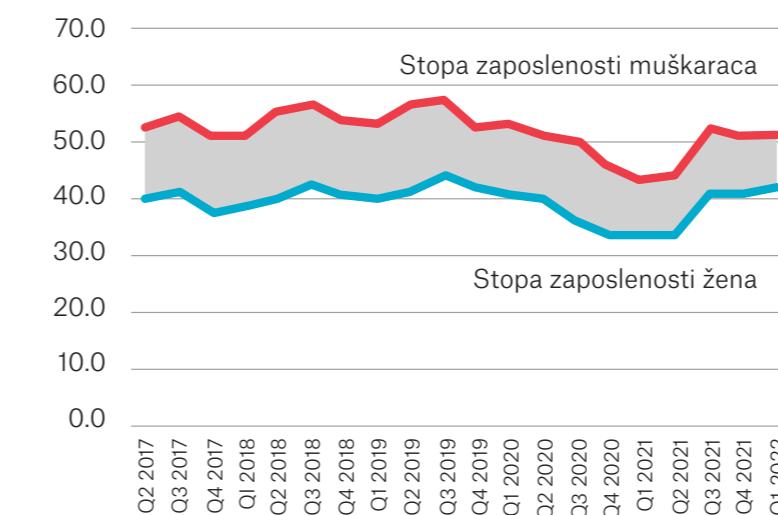
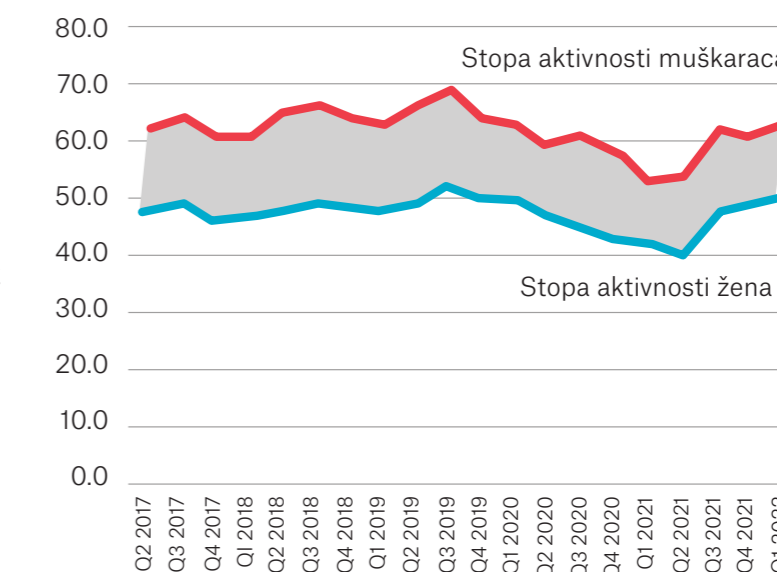
	2016	2017	2018	2019(p)
Zaposlen kod poslodavca	5.9	6.1	7.0	7.0
Samozaposlen	19.8	16.4	19.9	22.7
Nezaposleni	44.8	47.5	45.5	42.8
Penzioneri	13.6	11.7	11.4	12.2
Drugo neaktivno stanovništvo	31.0	31.1	35.9	29.5

Podaci ukazuju na to da pojedine grupe postaju više, a neke manje ranjive. Stopa rizika od siromaštva za djecu je pala sa 33,7 odsto u 2018. na 32,6 u 2019. Nivo nezaposlenosti mladih u Crnoj Gori je 2020. godine iznosio 27,4 odsto (rast sa 22,3 odsto u 2019. godini), dok je ukupan nivo nezaposlenosti bio 17,9 odsto. To se zatim reflektuje na činjenicu da je 2019. godine kod mladih bio prisutan najveći procenat onih koji su u riziku od siromaštva među radno sposobnim stanovništvom (25,2 odsto). Međutim, ova brojka je bila niža od stope iz 2018. od 30,5 posto. Poslije pandemije, nezaposlenost mladih porasla je na 32,5 posto u 2021. Podaci takođe ukazuju na pogoršanje rizika od siromaštva za penzionere i samozaposlene (vidi tabelu 3). Ljudi koji rade u neformalnoj ekonomiji i dalje su ranjivi. Dok će formalno zaposleni primati najmanje 450 eura mjesečno, zbog „Novog programa poreske reforme i povećanja minimalne zarade“, lica koja rade u neformalnoj ekonomiji nijesu obuhvaćena istim mjerama, a nema podataka o tome kakvi su uticaji su njihove prihode.

U prethodnom izdanju ASZ se navodi očekivanje da će se pokazatelji za žene na tržištu rada pogoršati zbog pandemije, jer žene nesrazmjerno snose teret ekonomije brige o drugima. Međutim, podaci ne odražavaju u potpunosti ova očekivanja, a pojedini rodni dispariteti su se smanjili. Jaz između zaposlenosti žena i muškaraca dostigao je najniži nivo od prvog kvartala 2016. godine, a u prvom kvartalu 2021. iznosio je 9,4 procentna poena razlike (vidi sliku H). Slično tome, stopa aktivnosti na tržištu rada se smanjila na 11,6 procentnih poena u prvom kvartalu 2021. (vidi sliku I). Međutim, podaci imaju ograničenja. Na primjer,

podaci ne mogu pokazati koji procenat žena zavisi od neformalne ekonomije u odnosu na muškarce ili kako je pandemija uticala na one koji nijesu bili formalno zaposleni.

Ostali podaci o polovima pokazuju poboljšanja, iako treba napomenuti da su razlike i dalje prisutne uprkos njihovom smanjenju. Globalni indeks o rodnom jazu za Crnu Goru se poboljšao sa 0,69 u 2015. na 0,73 u 2021.³⁸ Time je Crna Gora zauzela 54. mjesto u svijetu, iza zemalja poput Albanije - 18, Srbije - 23, Slovenije - 39, ali ispred nekih zemalja EU, poput Italije - 63. i drugih zemalja Zapadnog Balkana, kao što su Sjeverna Makedonija - 69. i BiH - 73. Podaci o razlikama među u zaradama, za potrebe upoređivanja rodni razlika u prihodima, nijesu dostupni.

Slika H: Jaz u zaposlenosti polova³⁹Slika I: Jaz u aktivnosti polova⁴⁰

Tokom pandemije očekivanja su bila da će se nejednakosti povećati i da će se pojaviti nove ranjive grupe. Dokazi to ne mogu u potpunosti potvrditi, kao što se vidi gore. Iako se čini da se nejednakost u prihodima smanjila tokom 2020. godine, realnost je vjerovatno takva da se, sa toliko podataka koji nedostaju, npr. zbog velike neformalne ekonomije, neki trendovi ne prate. Puni uticaj posljedica rata u Ukrajini teško je procijeniti dok ne bude dostupno više podataka o kupovnoj moći građana Crne Gore i kako se ona razvijala od kraja februara. Indeksi nivoa cijena roba i usluga široke potrošnje u Crnoj Gori bili su 60 odsto prosjeka EU u 2021. godini, a 57 odsto prosjeka EU u 2020. godini.⁴¹

viii Udio osoba sa ekvivalentnim prihodom ispod određenog procenta (obično 60 odsto) nacionalnog srednjeg dohotka.

Kod ostalih ranjivih grupa zabilježeni su i pozitivni i negativni trendovi. Istraživanje⁴² koje je 2021. godine sproveo Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, pokazalo je da je u sistemu podrške djeci sa smetnjama u razvoju i osobama sa invaliditetom napravljeno nekoliko pozitivnih promjena, posebno u nacionalnoj harmonizaciji, usklađenosti sa usvojenim međunarodnim standardima, razvoju novih usluga podrške u lokalnim zajednicama i uključivanju djece sa smetnjama u razvoju u obrazovni proces od vrtića pa nadalje. Istraživanje pokazuje da se promijenio odnos javnosti prema osobama sa invaliditetom, da su se smanjile predrasude, povećala njihova vidljivost u društvu, da su sve više uključene u društvene aktivnosti, a postoji veći, iako još uvijek nejednak, stepen poštovanja prava, kao što su pravo na dostojanstven život, pravo na obrazovanje, pravo na rad, pravo na izbor i učešće, pravo na porodični život, pravo na pristupačnost, učešće u saobraćaju. Međutim, osobe sa invaliditetom se još uvijek suočavaju sa izazovima, kao što je učešće na tržištu rada. Podaci pokazuju da se zaposlenost osoba sa invaliditetom smanjuje.^{ix} Preko Zavoda za zapošljavanje Crne Gore je 2021. godine zaposleno 17.961 lice koje se nalazilo na evidenciji nezaposlenih (13.664 u 2020. godini), od čega su 10.317 (8.149 u 2020.) ili 57,4 odsto bile žene (59,6 odsto u 2020. godini). Od tog broja, u 2021. godini svega 717 ili manje od 4 odsto su bile osobe sa invaliditetom (977 u 2020.), a od toga 381 osoba ili 53,14 odsto su bile žene (576 u 2020. godini ili 58,9 odsto).⁴³ Na pojedine izazove u socijalnoj i dječijoj zaštiti osoba sa invaliditetom je ukazano kroz „Is-

ix Na smanjenje broja zaposlenih koji žive s invaliditetom vjerovatno je uticao kovid. Ograničenja kretanja su bila na snazi početkom 2021. godine, a odnosila su se na međugradsko kretanje i radno vrijeme poslovnih prostora. Masovna imunizacija stanovništva počela je od maja i većina mjera koje se odnose na kretanje je ukinuta, što je posljedično dovelo do jačanja privredne aktivnosti i povećanja broja zaposlenih na tržištu rada.

traživanje o potrebama stručnih radnika u oblasti socijalne i dječije zaštite sa posebnim osvrtom na prava djece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom⁴⁴ iz 2021. godine, koje je utvrdilo:

- neophodnost organizovanja kontinuiranih obuka za osobe koje rade sa djecom i osobama sa invaliditetom;
- nizak nivo međuresorne saradnje, kao i slabu pokrivenost uslugama podrške osobama sa invaliditetom starijim od 26 godina, posebno osobama sa mentalnim/psihosocijalnim i intelektualnim invaliditetom;
- neophodnost boljih kriterijuma evaluacije za ocjenu uspješnosti programa obuke;

Vlada Crne Gore je 2021. godine usvojila mjere za podršku stanovništvu. Te mjere nijesu prošle bez kontroverzi. Prvo, Skupština Crne Gore je u maju 2021. godine usvojila izmjene i dopune Zakona o dječijoj i socijalnoj zaštiti koje se odnose na dječiji dodatak. Dječiji dodatak primaju sva djeca mlađa od šest godina, bez obzira na socijalni status domaćinstva (od 1. oktobra 2021). Prethodno se dječiji dodatak isplaćivao za djecu koja su članovi domaćinstva koji primaju materijalno obezbjeđenje porodice ili druga socijalna davanja (kao što su lična invalidnina i dodatak za njegu) i djecu bez roditeljskog staranja. Ova odluka nosi sa sobom određene posljedice, u smislu oportunitetnih troškova i fiskalnog opterećenja, a procjene variraju kada je u pitanju odnos davanja koja primaju ranjiva domaćinstva

i adekvatnost iznosa mjesečnog dodatka. Pored toga, budući da imućna domaćinstva sa djecom takođe mogu da primaju dodatak. Time se stvara nejednakost jer domaćinstva koja žive u siromaštvu bez djece plaćaju porez da bi izdržavala bogatija domaćinstva sa djecom. Neophodno je bolje targetiranje socijalne podrške koja se obezbjeđuje iz državnog budžeta. Drugo, Vlada je u martu 2022. godine najavila privremenu mjeru za 2022. godinu za podsticanje rasta stanovništva, tj. jednokratnu novčanu nadoknadu od 1.000 eura za bebe rođene ove godine u crnogorskim opštinama koje su imale negativan priraštaj stanovništva tokom 2020. godine. Novorođenčad iz drugih opštine bi dobile 500 eura. Međutim, mjera se trenutno ne sprovodi. Kao i kod dječjeg dodatka, mjera je kritikovana iz više razloga. Na primjer, određene kritike su upućene na račun adekvatnosti jednokratne isplate koja nije dovoljna da pokrije troškove dodatnog djeteta.

Kako se navodi u nedavnoj Situacionoj analizi sistema socijalne zaštite Svjetske banke za Crnu Goru^x, izdvajanje za jedini gotovinski transfer usmjeren na smanjenje siromaštva je konstantno ostao na niskom nivou. U pitanju je jedino socijalno davanje za osobe koje za koje je procijenjeno da su siromašne i prepoznate kao takve kroz procjenu imovinskog stanja. Materijalno obezbjeđenje porodice ne može pokriti osnovne potrebe domaćinstva. Iznosi materijalnog obezbjeđenja odgovaraju dohodovnom pragu prihvatljivosti, tj. maksimalnom prihodu koji podnosioci zahtjeva mogu da primaju da se kvalifikuju za program. Prag prihvatljivosti za pojedinca je

x Dokument još uvijek nije javno dostupan.

63,50 eura (prosjeck u protekla tri mjeseca), nešto manje od 15 odsto trenutne minimalne zarade od 450 eura. Pokrivenost materijalnim obezbjeđenjem porodice je niska zbog brojnih kriterijuma za isključivanje, kao što je prag prihvatljivosti, koji sprečavaju proširenje programa. Materijalno obezbjeđenje porodice je 2019. mjesečno primao najveći broj lica i to njih 30.286, nešto manje od 5 odsto stanovništva. Broj korisnika smanjen je na najniži nivo za četiri godine u septembru 2021. godine, na 26.250 obuhvaćenih korisnika. Kombinacija rigidnih kriterijuma za isključivanje i procjene imovinskog stanja sa niskim pragom sprječava siromašne porodice da ga dobiju.

Vlada je od tada objavila da će sve porodice sa djecom do 18 godina starosti imati pravo na dječji dodatak. Kao rezultat toga, procjenjuje se da će se potrošnja za socijalnu pomoć povećati na 3 procenta BDP, što je među najvećim stopama u regionu Evrope i Centralne Azije. Nasuprot tome, rashodi za obrazovanje (3,9 odsto) i zdravstvo (5 odsto) u 2019. godini bili su ispod prosječne potrošnje u zemljama EU. Gledano sa pozitivne strane, oko 40 odsto budžeta će biti potrošeno na najsiromašniju petinu stanovništva. Pored neposrednog efekta na povećanje blagostanja, univerzalni dječji dodatak predstavlja priliku da se pomogne u izgradnji sveobuhvatnog sistema socijalne zaštite tokom cijelog životnog ciklusa, iako će važni nedostaci i dalje ostati. Univerzalni dječiji dodatak može biti podsticaj za porodice da ostanu u kontaktu sa državom i njenim službama, ako je osmišljen da podstakne takve interakcije. Takođe može da obezbijedi mehanizam

da se dopre do domaćinstava koja ispunjavaju uslove u cilju dodatne podrške kao odgovora na šok.

Rodno zasnovano nasilje i dalje je jedan od glavnih oblika kršenja ljudskih prava u zemlji. U posljednjih 5 godina se broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici povećao. Prema zvaničnoj statistici, u 2021. godini je bilo 1.198 slučajeva nasilja u porodici, pri čemu su identifikovane 1.273 žrtve, od čega 108 djece, a 55 odsto žrtava su žene i djevojčice. Što se tiče vrste nasilja, podaci pokazuju da su dominantno žrtve prijavljivale emocionalno (60 odsto) i fizičko nasilje (31 odsto). Policija je registrovala 251 slučaj nasilja u porodici (i 38 slučajeva nasilja među rođacima) koje je počinjeno nad 340 žrtava, od čega su 62,6 odsto bile žene i djevojke. Podnijete su krivične prijave protiv 294 osobe, od čega je 88,4 odsto muškaraca, a 11,6 odsto žena. Pored toga, policija je procesuirala 1.632 prekršaja u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici. Policijski podaci pokazuju da je bilo 1.680 žrtava ovih prekršaja, od kojih su 56,7 odsto bile žene i djevojčice. Prijave su podnijete protiv 1.554 lica, od kojih je 79 odsto muškog pola.

Podaci Tužilaštva pokazuju da je od 259 optužnica za nasilje u porodici u 2021. godini, u 142 pokrenut sudski postupak. Od toga je 57 rezultiralo kaznom zatvora, a 69 uslovnom kaznom. Podaci Višeg prekršajnog suda pokazuju da su prekršajni sudovi procesuirali 1.916 predmeta u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici, od čega je 62 odsto predmeta pravosnažno riješeno. U riješenim predmetima je bilo 1.502 izvršioca, od kojih su 79,3 odsto bili muškarci

i 1.497 žrtava, od kojih su 66,3 odsto bile žene. U pogledu kazni, 28,7 odsto pravosnažnih predmeta imalo je za posljedicu izricanje novčane kazne, 7 odsto zatvorske i 19,1 odsto uslovne, dok je u 71 predmetu postupak obustavljen. Oslobođajuće presude donijete su u 286 predmeta, a na drugi način je riješen 71 predmet. Pored toga, Sud je izrekao 340 mjera zaštite.

Istraživanje o percepciji nasilja je pokazalo da 92 odsto građana porodično nasilje ocjenjuje kao prisutno u značajnoj mjeri, dok se samo 13 odsto osjeća slobodno da priča o njemu ili da ga prijavi. Isto istraživanje je potvrdilo visoku toleranciju prema nasilju u porodici u društvu uopšte, jer je svaki četvrti građanin rekao da je nasilje opravdano, ali su u samo 36 odsto slučajeva šire porodice bile spremne da pruže podršku i zaštitu žrtvi nasilja. Iako je pravni okvir za rješavanje problema rodno zasnovanog nasilja značajno unaprijeđen od 2010. godine, a Istanbulska konvencija ratifikovana 2014. godine, postoji prostor za njegovo dalje unapređenje i snažniju implementaciju.

Nasilje nad djecom je u Izvještaju Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2021. godinu prepoznato kao oblast koja izaziva zabrinutost. U 2021. godini je bilo 282 djece žrtava i svjedoka krivičnih djela prijavljenih od strane pravosudnog sistema. Tokom 2021. je bilo 455 slučajeva nasilja nad djecom prijavljenih Centrima za socijalni rad, pri čemu se 307 slučajeva dogodilo u porodici, a 57 van porodičnog okruženja (ostatak slučajeva su bili ili online ili vršnjačko nasilje).

Jačanje kapaciteta zaposlenih u socijalnim službama, međusektorska saradnja, koordinacija između sektora zdravstva i obrazovanja i proširenje usluga u porodici i zajednici, kao i programa roditeljstva i dalje predstavljaju kontinuirane izazove. Tokom 2021. godine je došlo do napretka u deinstitucionalizaciji. Broj djece u institucionalnom smještaju je smanjen za 11 odsto u odnosu na 2020. Dokazi prikupljeni tokom 2021. ukazuju na to da je pravosudnim službenicima potrebna dodatna obuka o primjeni principa pravosuđa po mjeri djeteta. Crna Gora još uvijek nije postupila u skladu sa preporukama nadzornih tijela UN za povećanje minimalne starosne granice za stupanje u brak. Praksa dogovorenih dječijih brakova u romskim zajednicama i dalje je prisutna. Povećano oslanjanje djece na digitalna rješenja je ukazalo potrebu za pojačanom zaštitom na internetu.

Kriza uzrokovana pandemijom je pogoršala slabosti u zdravstvenom sistemu. Do ljeta 2021. godine, Crna Gora je imala jednu od najvećih stopa obolijevanja od kovida 19 u svijetu. Uprkos početnom uspješnom programu vakcinacije, do jula 2022. godine više od 50 odsto stanovništva Crne Gore ostalo je nevakcinisano, što znači da Crna Gora ostaje ranjiva na sve buduće talase zaraze kovida 19. Dokazi ukazuju da je kovid 19 promijenio način pružanja primarne zdravstvene zaštite uz promjenu sa posjeta domovima zdravlja na kućne posjete, telefonske konsultacije i elektronske usluge, bez fizičkog kontakta.⁴⁵ Tokom pandemije skraćen je očekivani životni vijek. Očekivani životni vijek prije pandemije bio je 79,5 godina

u 2019. godini, a pao je na 78,8 godina u 2020. Očekivani životni vijek je pao i za muškarce i za žene. Broj oboljelih od nezaraznih bolesti i dalje je visok. Stopa dijabetesa u Crnoj Gori, od 9,1 odsto u 2021. godini, jednaka je onoj u Srbiji i BiH, ali je veća od prosjeka EU. Pored opterećenja nezaraznim bolestima, Crna Gora se suočila sa izazovima u pristupu osnovnim lijekovima za liječenje ovih bolesti koje predstavljaju rizik po javno zdravlje.

Pandemija je izazvala kontinuirani pad potražnje za zdravstvenom zaštitom djece u 2021. godini, dovodeći u opasnost vakcinaciju i druge preventivne mjere. Stope imunizacije su već padale. Obuhvat prvom dozom vakcine protiv malih boginja, zaušaka i rubeole pala je sa 90 odsto 2010. godine na 19 odsto u 2021. Stopa dojenja je i dalje niska. Prema istraživanju MICS iz 2018⁴⁶ godine, samo je 24 odsto novorođenčadi dojeno tokom prvog sata nakon rođenja, a samo 20 odsto je isključivo dojeno tokom prvih šest mjeseci. Adolescenti i mladi kojima je potrebna podrška za očuvanje mentalnog zdravlja suočavaju se sa stigmom i problemima u pristupu uslugama.

Sistem obrazovanja u Crnoj Gori i dalje da se suočava sa složenim i višestrukim izazovima, na šta ukazuju rezultati Analize sektora obrazovanja u vezi sa pristupom, kvalitetom, jednakošću, upravljanjem, infrastrukturom i finansiranjem. Tokom 2021. godine obrazovni sistem je nastavio da radi pod ograničenjima uvedenim zbog pandemije. Djelimično ponovno otvaranje škola dogodilo se tokom prvog polugodišta, iako je većina učenika starijih od 11 godina pohađala online nastavu. Časovi su trajali 30

minuta, čime je skraćeno vrijeme nastave i učenja. Tokom 2021. godine obuhvat predškolskim obrazovanjem se vratio na nivo iz 2019. godine (72 odsto djece od 3 do 6 godina), a broj djece sa smetnjama u razvoju u predškolskom i osnovnom obrazovanju porastao je za 21 odnosno 7 odsto u odnosu na 2020. godinu. Dok je broj učenika romske nacionalnosti u srednjem obrazovanju u 2021. godini porastao za 18 odsto, pohađanje predškolskih ustanova od strane Roma u periodu od 2020. do 2021. godine je smanjeno za 8 odsto. Uzvojene su izmjene i dopune Zakona o opštem obrazovanju, tako da od septembra 2021. godine svi učenici javnih ustanova za osnovno obrazovanje dobijaju besplatne udžbenike.

Pitanja koja izazivaju zabrinutost u pogledu kvaliteta obrazovanja i inkluzije, koja su detaljno opisana u prvom izdanju ASZ, su i dalje prisutna. Kriza koju je uzrokovao kovid 19 je naglasila izazove vezane za školsku infrastrukturu (posebno u centralnom i primorskom regionu) i uslove za siguran povratak svih učenika u škole. (Analiza sektora obrazovanja će biti objavljena krajem 2022.). U 13 odsto osnovnih škola se upisuje skoro 70 odsto svih učenika osnovnih škola u Crnoj Gori, dok 87 odsto osnovnih škola ima 28 ili manje učenika po odjeljenju. Trideset i tri odsto srednjih škola radi iznad norme, jer upisuju više od polovine svih srednjoškolaca u Crnoj Gori, dok 67 odsto škola ima 28 ili manje učenika po odjeljenju. Iako je potrebno sprovesti dodatna istraživanja da bi se utvrdile tačne potrebe kada je u pitanju predškolska infrastruktura, trenutni nalazi pokazuju da predškolske ustanove u prosjeku rade sa

grupama koje su veće od propisane veličine grupa i da je potrebno obezbijediti više kapaciteta u očekivanju daljeg povećanja broja upisane djece. Crna Gora je po OECD PISA među pet najniže rangiranih zemalja po broju školskih računara po učeniku. Odnos računara po učeniku je 2021. godine iznosio 1:16.⁴⁷

3.3. Društvena kohezija, upravljanje usmjereno na ljude, vladavina prava i ljudska prava

Kao što smo naveli ranije, političke tenzije i promjene Vlade odložile su napredak u upravljanju u Crnoj Gori (vidi odjeljak 2.2). Članstvo u EU ostaje jedan od glavnih spoljopolitičkih prioriteta Crne Gore. Međutim, u proteklih 18 mjeseci nije zatvoreno nijedno dodatno poglavlje iz pravne tekovine EU. Rat u Ukrajini je pojačao unutrašnje tenzije. Po izbivanju rata, u Podgorici i Nikšiću su održana dva proruska skupa, i brojni skupovi za podršku Ukrajini.

Periodi političke neizvjesnosti 2021. i 2022. godine su bili praćeni povećanim društvenim tenzijama. Iako nijesu dostupni tačni podaci, redovno se primjećuju narativi podjela i govor mržnje koji dolaze od pojedinih političkih i vjerskih lidera, kao i građana, uglavnom na internetu. Govor mržnje je bio usmjeren protiv osoba iz različitih političkih grupa, različite vjerske pripadnosti, etničkog porijekla, a bio je motivisan i rodnom pripadnošću, rodnim identitetom i seksualnom orijentacijom. U nekim slučajevima pokrenute su istrage. Specijalna savjetnica

Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za prevenciju genocida, koja je posjetila Crnu Goru krajem novembra 2021. godine, konstatovala je sve češću upotrebu retorike i narativa koji izazivaju podjele i upozorila na rizik od sve veće polarizacije društva u Crnoj Gori. Ona je pozvala osobe na pozicijama vlasti da osiguraju poštovanje razlika u društvu, kao i da ulože usaglašene i kontinuirane napore da prioritet postanu izgradnja povjerenja i promovisanje inkluzivnog i kulturnog dijaloga između lidera, kao i između lidera i civilnog društva, uključujući mlade.⁴⁸

Ombudsman je u svom izvještaju naveo da je došlo do povećanja broja pritužbi zbog govora mržnje koje je primio, sa 3 u 2020. na 14 u 2021. godini, od kojih je većina bila zasnovana na nacionalnoj pripadnosti a zatim na rodnoj i političkoj pripadnosti/mišljenju.⁴⁹ Govor mržnje se pretežno javlja na internetu i lako se prenosi iz onlajn svijeta u stvarni svijet, odnosno iz virtuelnog u stvarni život. To je posebno izraženo u napetim i osjetljivim periodima kada se na dnevni red pojavljuju teme poput identitetskih i druga pitanja koja duboko dijele društvo.⁵⁰ Istraživanje sprovedeno 2021. godine pokazalo je da je govor mržnje najviše prisutan prema Romima (49,4 odsto) i LGBTI osobama (44,4 odsto), slijede osobe sa invaliditetom (34,3 odsto) i žene (28,8 odsto)⁵¹.

U izvještaju EU za 2021. se navodi da su „incidenti sa etnički i vjerski motivisanim napadima, zločini iz mržnje i govor mržnje i dalje u porastu i da je potrebno uložiti više napora da se ograniče efekti dezinformacija i uznemiravanja na internetu i govora mržnje, a da se istovremeno obezbijedi da takve mjere nesrazmjerno ne ograničavaju slobodu

izražavanja”.⁵² U izvještaju se takođe navodi da je došlo do „povećanja kampanja sa ciljem klevetanja, govora mržnje i instrumentalizacije rodno zasnovanog nasilja nad ženama u politici i javnom životu”.⁵³

Ranjive grupe, uključujući Rome i Egipćane, osobe sa invaliditetom i LGBTI zajednicu i dalje se suočavaju sa višestrukim oblicima diskriminacije i izazovima u ostvarivanju svojih prava ravnopravno sa drugima. Žene su se i dalje suočavale sa nejednakošću u učešću u političkom i javnom životu. Rodno zasnovano nasilje i nasilje nad djecom, kao što je opisano u poglavlju 3.2, su i dalje pitanja koja izazivaju ozbiljnu zabrinutost.

Policija je bila izložena kritikama, posebno zbog prekomjerne upotrebe sile i maltretiranja tokom protesta protiv ustoličenja mitropolita Srpske pravoslavne crkve u septembru 2021. godine na Cetinju, kao i zbog odgovora na masovno ubistvo koje se desilo 12. avgusta 2022. godine na Cetinju kada je nastradalo 11 osoba. Tužilaštvo je interno pokrenulo istrage o (ne)postupanju policije. Rezultati tih istraga su se još uvijek čekali u septembru 2022. Do avgusta 2022. godine niko nije gonjen zbog navodnog teškog oblika maltretiranja trojice muškaraca u maju 2020. godine od strane policije, od koji je jedan bio na liječenju u psihijatrijskoj bolnici. Specijalni izvjestilac UN za mučenje i Radna grupa za proizvoljno pritvaranje su ukazali Vladi na ovaj slučaj 2020. godine.

Skupština je krajem 2021. godine izabrala pet članova Tužilačkog savjeta iz reda uglednih pravnika, dok je u martu

2022. godine imenovan novi specijalni državni tužilac. Sa ostalim ključnim naimenovanjima se kasnilo. Ustavni sud je funkcionisao, ali je do avgusta 2022. godine imao samo četiri od sedam sudija, uz rizik da neće moći da funkcioniše zbog nedostatka kvoruma zbog najavljenog penzionisanja jednog sudije. Skupština već neko vrijeme nije uspjela da izabere sudije Ustavnog suda, kao ni Vrhovnog državnog tužioca, zbog nemogućnosti da se obezbijedi kvalifikovana većina za njihov izbor. I ugledni pravници iz Sudskog savjeta koji, između ostalog, nadgleda funkcionisanje pravosuđa, takođe čekaju da budu izabrani u Skupštini.

Crna Gora je učestvovala u interaktivnom dijalogu sa Komitetom UN protiv torture u aprilu 2022. godine. Komitet je, između ostalog, utvrdio da i dalje postoje izvještaji o fizičkoj i psihičkoj torturi. Uprkos određenim poboljšanjima, generalno je došlo do sporog napretka u poboljšanju uslova u zatvorima u Crnoj Gori. Što se tiče tranzicione pravde, pozdravljajući određene napore na rješavanju pitanja nekažnjivosti ratnih zločina, Komitet je izrazio kontinuiranu zabrinutost zbog sporog napretka u procesuiranju lica koja su u nadležnosti Crne Gore, a koja su optužena za ratne zločine počinjene devedesetih. Komitet je dao preporuke i pozvao, između ostalog, na sprovođenje hitnih i nezavisnih istraga u svim slučajevima zlostavljanja putem torture, suspenziju službenika optuženih za torturu, rješavanje prenatrpanosti u istražnom zatvoru, renoviranje postojećih pritvorskih objekata i jačanje napora u borbi protiv nekažnjivosti za ratne zločine.⁵⁴ Za 30. septembar 2022. godine je planirano da počne jedno suđenje za ratne

zločine, prvo u vezi sa navodnim seksualnim nasiljem u Bosni i Hercegovini, pored optužbi za ubistvo. Izmjene i dopune krivičnog zakonodavstva koje bi omogućile korišćenje dokaza prikupljenih od strane Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (ICRMT) su u postupku usvajanja od strane Vlade. Očekuje se da će ove izmjene olakšati napredak u slučaju koji je ICRMT, između ostalog, predao Tužilaštvu Crne Gore u novembru 2020. godine.

Skupština Crne Gore je u julu 2021. godine usvojila rezoluciju kojom se osuđuje genocid u Srebrenici 1995. godine i svi ratni zločini koji su se dogodili u ratovima na Balkanu devedesetih godina. Specijalna savjetnica za prevenciju genocida pohvalila je Skupštinu zbog usvajanja rezolucije, između ostalog i zato što ističe individualnu odgovornost, a ne pripisivanje kolektivne krivice, te je takav pristup nazvala primjerom za region.⁵⁵ Ona je prethodno izrazila zabrinutost zbog toga što pojedini zvaničnici u Crnoj Gori dovode u pitanje zločin genocida u Srebrenici.⁵⁶ Rezolucija je usvojena istog dana kada je Skupština razriješila ministra pravde, koji je relativizirao genocid u Srebrenici i doveo u sumnju presude Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog suda pravde o tom slučaju.

Crna Gora je u novembru 2021. godine dostavila svoj treći periodični izvještaj o implementaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, nakon konsultacija sa civilnim društvom i Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda (Ombudsman).⁵⁷ Nije bilo napretka u izradi očekivanih izvještaja u skladu sa osnovnim Međunarodnim

paktom o građanskim i političkim pravima i Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima koje je trebalo dostaviti 2021. odnosno 2019. godine.

Specijalna izvjestiteljka o prodaji i seksualnom iskorišćavanju djece posjetila je Crnu Goru u septembru 2021. godine i utvrdila da u Crnoj Gori nema dovoljno podataka i da je prisutan nizak nivo razumijevanja fenomena seksualnog zlostavljanja djece i seksualnog iskorišćavanja. Broj slučajeva u kojima se identifikuju žrtve je relativno mali, a malo je i procesuiranih predmeta i osuđujućih presuda u slučajevima koji se odnose na seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje djece. Specijalizovane službe podrške i broj obučanih stručnjaka koji se bave slučajevima seksualnog zlostavljanja su ograničeni. Specijalna izvjestiteljka je pozvala Vladu da prevenciju i zaštitu, brigu, oporavak i integraciju žrtava seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja stavi u prvi plan javnih politika i inicijativa za zaštitu djece. Takođe je pozvala Crnu Goru da riješi problem prodaje djece i izdvoji više sredstava za borbu protiv prodaje i seksualne eksploatacije najranjivije djece. Isto tako je istakla potrebu za snažnijim odgovorom krivičnog pravosuđa koji je prilagođen deci, koje će sistematski podržavati interese deteta.⁵⁸

Prostor za slobodno izražavanje civilnog društva generalno postoji. Pojedini građanski aktivisti i borci za ljudska prava su, međutim, bili izloženi verbalnim napadima, govoru mržnje i prijetnjama smrću tokom izvještajnog perioda. I dalje se redovno izvještava o prijetnjama i napadima, uključujući govor mržnje prema novinarima.

Iako su visoko rangirani zvaničnici promovisali značaj slobode izražavanja, bilo je slučajeva da su nosioci funkcija uputili prijetnje i iznijeli nepotkrijepljene optužbe protiv medija. Mediji su i dalje polarizovani, što utiče na kvalitet, nezavisnost i nepristrasnost u izvještavanju. Novi članovi Komisije za praćenje istraga o napadima na novinare imenovani su sredinom 2021. godine. Komisija je u periodu od juna 2021. do aprila 2022. godine pratila istrage o 23 incidenta prijetnji, napada i oštećenja imovine novinara i zaključila da su u samo četiri slučaja policija i tužilaštvo preduzeli sve mjere i radnje iz svoje nadležnosti. Konstatujući poboljšanu saradnju policije i tužilaštva sa Komisijom, zaključeno je da treba ubrzati napore na rješavanju slučajeva i procesuiranju svih odgovornih lica.⁵⁹

Tokom 2021. godine se 42. Vlada opredijelila za planiranje politika usmjereno na rezultate, i to na osnovu mjerljivih podataka, u skladu sa preporukama iz „Izvještaja Evropske komisije o napretku Crne Gore“. Definisani su mjerljivi indikatori za praćenje napretka u realizaciji ciljeva. Srednjoročni program rada Vlade 2022-2024, usvojen početkom 2022. godine, ponovio je te principe. Organizovano je deset fokus grupa na kojima se razgovaralo o prioritetima Vlade Crne Gore, i to sa predstavnicima: civilnog društva, privrede, akademske zajednice, studenata, lokalnih samouprava i državnih organa.

Zabilježeni su pozitivni pravni i politički pomaci u cilju bolje zaštite, promocije i daljeg ostvarivanja ljudskih prava. Skupština je u decembru 2021. usvojila izmjene i dopune

Krivičnog zakonika u cilju pooštavanja kazni za one koji ugrožavaju sigurnost novinara. Veće kazne su predviđene za zlostavljače djece i pedofile i za svaki oblik seksualnog nasilja, uključujući i nasilje nad maloljetnicima. U aprilu 2022. Crna Gora je ojačala status Savjeta za prava djeteta, kao glavnog tijela za upravljanje pravima djeteta u zemlji, i po prvi put ga organizaciono postavila na nivo premijera.

Crna Gora je postigla određeni napredak u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije. Vlada je ostvarila određeni napredak u sprovođenju preporuka iz izvještaju Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2021. koje se odnose na poboljšanje pristupa ključnim bazama podataka za organe za sprovođenje zakona. Vlada je isto tako povećala broj istražitelja i stručnjaka u ključnim oblastima. Broj slučajeva organizovanog kriminala u kojima je sprovedena istraga i koji su procesuirani nastavio je da raste, a broj predmeta u kojima su sudovi donijeli presude se skoro utrostručio.⁶⁰ Vlasti su sprovele nekoliko racija u borbi protiv krijumčarenja droga i cigareta. Policija je 27. avgusta 2021. godine kod Podgorice zaplijenila 1.400 kilograma kokaina. U januaru 2022. godine u pošiljci banana pronađeno je oko 400 kilograma kokaina. U izvještajnom periodu dogodile su se dvije značajne zapljene ilegalnih cigareta, u junu 2021. i septembru 2021, obje vrijedne desetine miliona eura.⁶¹ Od sredine aprila 2022. došlo je do značajnih hapšenja i procesuiranja u nekoliko slučajeva bivših ili sadašnjih nosilaca visokih funkcija ili drugih lica koja su bili na pozicijama u prethodnim administracijama.

Crna Gora je nastavila da napreduje u oblasti digitalizacije i inovacija. Fond za inovacije Crne Gore je osnovan da značajno osnaži inovativno preduzetništvo u zemlji, doprinese efikasnijoj implementaciji Strategije pametne specijalizacije i poveća apsorpcioni kapacitet u privlačenju fondova EU i pripremi za evropske strukturne i investicione fondove.⁶² Vlada je u septembru 2021. godine usvojila Operativni program za implementaciju Strategije pametne specijalizacije 2021-2024. Tokom 2021. godine, 11 startupova je bilo u ranoj fazi razvoja, a podržana su 3 predakceleratorska programa i 22 startup tima.⁶³ Pojedini javni servisi, uključujući eStudent, eFirma i eDormitory, preselili su se na internet. Međunarodna zajednica je nastavila sa naporima da uspostavi mahnizam za koordinaciju strateških partnera sa Vladom Crne Gore. Ti naponi su se, međutim, suočili sa dodatnim kašnjenjima zbog dvije promjene Vlade tokom 2022. godine. Mehanizam za koordinaciju bi omogućila i Vladi i strateškim partnerima veću transparentnost u pogledu njihovih razvojnih aktivnosti.

3.4 Crna Gora i region Zapadnog Balkana

Pojedine zemlje Zapadnog Balkana su uvele zabranu/kontrolu izvoza kako bi spriječile gubitak ključnih sirovina i poljoprivrednih proizvoda. Srbija je početkom marta 2022. zabranila izvoz pšenice, pšeničnog brašna, raži, kukuruza, kukuruznog brašna i suncokretovog ulja. Do kraja marta Srbija je izmijenila uredbu i dozvolila izvoz pšenice i

kukuruza, ali samo u skladu s ugovorima potpisanim prije prvobitne zabrane izvoza. Sjeverna Makedonija je na sličan način donijela desetodnevnu zabranu izvoza žitarica u martu 2022. kako bi zaštitila domaću ponudu. Crna Gora najviše uvozi iz i izvozi u Srbiju, sa 26,9 odnosno 23,1 odsto ukupnog uvoza i izvoza.⁶⁴

Elektroenergetska interkonekcija je važan izvor trgovine između Crne Gore i regiona. Crna Gora i uvozi i izvozi električnu energiju u regionu, jer je interkonektivna infrastruktura izgrađena kada je bila dio Jugoslavije, a sada električnu energiju izvozi u EU preko elektroenergetskog interkonektora za Italiju. Izvoz električne energije je 2020. godine bila druga najveća izvozna stavka Crne Gore nakon aluminijuma. Izvoz električne energije je 2019. godine iznosio 0,9 milijardi kilovat-sati, a porastao je na 5,9 milijardi kilovat-sati u 2020. U 2021. godini, neto uvoz električne energije Crne Gore je pao na nulu, što znači da je domaća ponuda potpuno zadovoljila potrošnju. Iste godine, proizvodnja električne energije u Crnoj Gori oslanjala se na hidroelektrane (55,8 odsto), ugalj (35,4 odsto), vjetar (8,7 odsto) i solarnu energiju (0,1 odsto).⁶⁵ Međutim, u decembru 2021. zatvoren je Kombinat aluminijuma, koji je u 2021. godini trošio 16,6 odsto električne energije u Crnoj Gori, povećavajući potencijal Crne Gore da izvozi više električne energije u region.⁶⁶

Naponi na ubrzanju regionalne integracije donekle su zaustavljeni. Crna Gora dodatno razmatra pristupanje inicijativi Otvoreni Balkan. Međutim, u septembru 2022. godine potpredsjednica Vlade Crne Gore je optužio EU

da šalje mješovite signale u vezi sa inicijativom Otvoreni Balkan i zemlja tek treba formalno da se pridruži tom procesu. Inicijativi su se do sada pridružile samo Srbija, Albanija i Severna Makedonija. Čini se da prednosti slobodnije trgovine idu u korist onih zemalja koje su neto izvoznici, kao što je Srbija. Međutim, Crna Gora je neto uvoznik roba, sa učešćem izvoza robe u BDP-u od samo 10,8 odsto u 2021.⁶⁷ Uvoz u Crnu Goru je činio 50 odsto BDP.⁶⁸ Njemački kancelar Olaf Scholtz najavio je da će Berlinskom procesu dati novi zamah na samitu u novembru 2022. godine. Berlinski proces je pokrenut 2014. sa ciljem da se poboljša i intenzivira regionalna integracija.

IV Crna Gora i COR

4.1 Drugi Dobrovoljni nacionalni izvještaj Crne Gore⁶⁹

Agenda 2030 i COR su integrirani u nacionalni okvir kroz NSOR. Nacrt izvještaja o implementaciji NSOR pokazuje da, uprkos značajnim uspjesima, postoje brojni izazovi za postizanje COR. Napredak je ostvaren u četiri od 17 ciljeva⁷⁰, dok procjena trendova za preostale ciljeve nije bila moguća zbog nedostatka podataka. Napredak je u posljednje dvije godine ostvaren u finansiranju i koordinaciji održivog razvoja kroz postepeno uvođenje programskog budžetiranja i osnivanje Eko fonda, kao i kroz reorganizaciju Nacionalnog savjeta za održivi razvoj i organizacione promjene na tehničkom nivou (pozicioniranje Kancelarije za održivi razvoj u Generalnom sekretarijatu Vlade).⁷¹ U svim COR nedostatak podataka ostaje izazov za efikasno praćenje rezultata i implementacije.

Napredak Crne Gore u pogledu COR predstavljen je u okviru drugog DNI na Političkom forumu na visokom nivou u Njujorku u julu 2022. godine. Drugi dobrovoljni nacionalni izvještaj: Crna Gora i ciljevi održivog razvoja 2016–2021 izrađen je na osnovu analiza i inputa iz monitoringa i izvještavanja o implementaciji NSOR do 2030. Izvještaj se fokusira na 6 ciljeva održivog razvoja; 1, 4, 5, 14, 15 i 17.

COR 1 (bez gladi/siromaštva): COR 1 je prepoznat kao jedan od COR koji je ostvaren u Crnoj Gori. U smislu napretka, kao što je ranije istaknuto, stopa rizika od siromaštva, odnosno udio stanovništva sa prihodom ispod nacionalnog praga siromaštva (2.347 eura godišnje

za jednočlano domaćinstvo) smanjena je na 22,6 odsto u 2020. godini. Pozitivan trend je zabilježen i u pogledu siromaštva, socijalne isključenosti i materijalne deprivacije djece, ali je stopa (38,6 odsto) i dalje visoka u odnosu na uporedne zemlje u EU. Siromaštvo se povećava na sjeveru sa stopom rizika od siromaštva (44,5 odsto) četiri puta većom nego u južnom regionu. Ostvarivanje COR 1 zahtijeva djelotvorne intervencije u oblasti socijalne politike i politike regionalnog razvoja.

COR 4 (obrazovanje): Iako je evidentno da obrazovanje postaje sve inkluzivnije i pravednije i dalje postoje nejednakosti u pristupu za ranjive grupe, a sve važnije pitanje je kvalitet, kako u pogledu infrastrukture obrazovnih institucija tako i u pogledu rezultata i ishoda učenja. Uloženi su značajni napor da obrazovanje bude potpuno dostupno. Osnovno i srednje obrazovanje je besplatno, a od školske 2021/2022. godine udžbenici za sve učenike osnovnih škola su takođe besplatni. Obrazovanje je i dalje skupo za porodice sa niskim primanjima zbog troškova školskog materijala, odjeće, obuće i prevoza do škole.⁷²

COR 5 (rodna ravnopravnost): Nastavljeno je sa unapređenjem rodne politike, koje su značajno doprinijele većem učešću žena u političkom i društvenom životu. Zabilježeni su pozitivni trendovi (iako uz određene fluktuacije) u zastupljenosti žena u parlamentu i procesuiranju slučajeva nasilja. Ipak, društvo je i dalje dominantno patrijarhalno; tradicionalne rodne uloge i stereotipi opstaju u svim sferama života, posebno kod kuće, ali i u politici i na tržištu rada.

COR 14 i 15 (život pod vodom i na kopnu): Razvoj zakonodavnog i institucionalnog okvira za očuvanje morskog i kopnenog biodiverziteta (COR 14 i 15) je u velikoj mjeri vođen procesom pristupanja EU. Vlada je 2021. godine proglasila tri zaštićena morska područja, Platamuni, Katič i Stari Ulcinj, kako smo naveli u odjeljku 3.1. Ostvaren je napredak u proglašenju zaštićenih područja: 2020. godine 13,4 odsto kopnene površine je određeno za zaštitu na osnovu nacionalnog zakonodavstva. Od 2021. godine prvi put je uveden režim zaštite za 1 odsto obalnog morskog područja. Izazovi i dalje postoje, posebno u pogledu upravljanja zaštićenim područjima, održivog upravljanja šumama, zaštićenim vrstama i određenim kopnenim i slatkovodnim ekosistemima.

COR 17 (partnerstva): Analiza fiskalnih rashoda pokazuje da je u periodu od 2015. do 2020. godine oko 1,6 milijardi eura izdvojeno za finansiranje institucija, programa i mjera povezanih sa implementacijom COR 4, 5, 14, 15 i 17. Najveći dio tog novca, 78 odsto (1,2 milijardi eura) izdvojeno je za obrazovanje. Izdaci za rodnu ravnopravnost tokom cijelog ovog perioda iznosili su 4,2 miliona eura (0,3 odsto od ukupnog iznosa za pet posmatranih ciljeva) i imali su snažan trend pada. Izdaci za zaštitu morskog i kopnenog biodiverziteta iznosili su oko 112,4 miliona eura i udvostručili su se u posmatranom periodu. Gotovo 222 miliona eura opredijeljeno je za različite intervencije u cilju postizanja cilja 17.⁷³ Glavni napredak u ispunjavanju zadatih ciljeva u pogledu finansiranja COR odnosi se na implementaciju programskog (i rodno osjetljivog) budžeta od strane Vlade od 2022. godine.

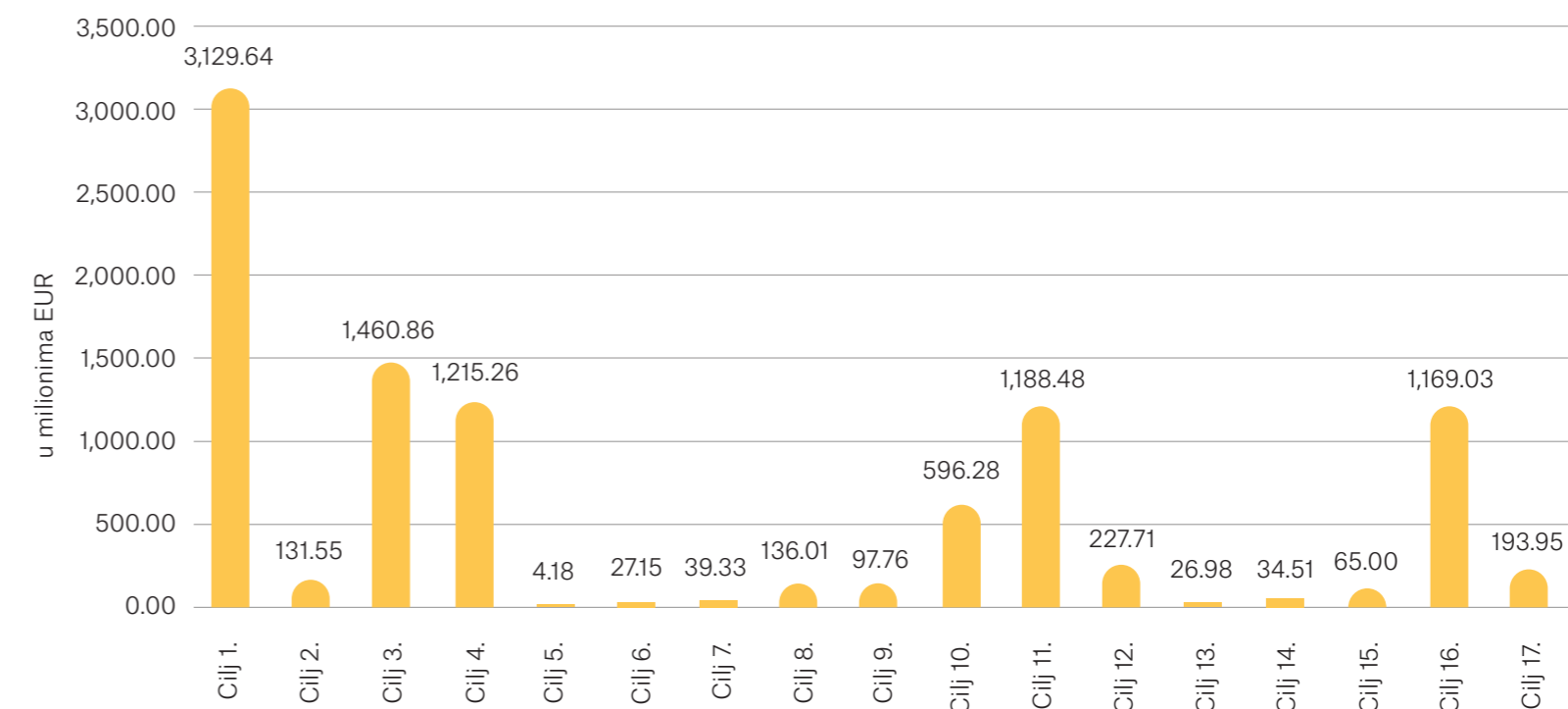
4.2 Finansiranje COR

UN su 2021. godine naručile izvještaj o izdacima Crne Gore za svaki od 17 COR u cilju pružanja podrške procesu izrade DNI, ali i da bi se bolje razumjeli rashodi koji nastaju za COR. Tokom ove aktivnosti su analizirani rashodi centralnog/državnog budžeta koji su onda mapirani u odnosu na COR, na osnovu organizacione, ekonomske i funkcionalne klasifikacije rashoda centralnog budžeta. Metodologija će biti predmet daljeg ispitivanja stručnjaka za upravljanje javnim finansijama u cilju povećanja kredibiliteta ovih zaključaka.

Tokom analiziranog perioda (2015-2020), Vlada je za rashode povezane sa COR potrošila 9,7 milijardi eura. Najznačajnija potrošnja zabilježena je za COR1 za iskorjenjivanje siromaštva u iznosu od oko 3,1 milijarde eura (vidi sliku J), sa prosječnim godišnjim rastom od 3,2 odsto. U crnogorskom institucionalnom okviru ovi rashodi se odnose na Ministarstvo rada i socijalnog staranja i njihove programe, nacionalni Crveni krst, Socijalni savjet, Fond rada, određena kapitalna ulaganja koja se odnose na socijalnu i dječiju zaštitu i Fond za penzijsko i invalidsko osiguranje. Ostali značajni rashodi odnosili su se na COR 3 za zdravstvo, COR 4 za obrazovanje, COR 11 za poboljšanje sredstava za život u gradovima i COR 16 za mir, pravdu i jake institucije. Svi navedeni COR su imali više od milijardu eura ulaganja u postmatranom periodu. Ovi rashodi su se odnosili na održavanje i unapređenje sistema obrazovanja, zdravstva, pravosuđa, kao i ulaganja u željezničku, putnu i drugu infrastrukturu. Ova analiza ne pravi razliku između

izdataka za održavanje i poboljšanja/kapitalne investicije. Ta dimenzija će biti predmet dalje analize javnih finansija, s ciljem utvrđivanja stepena efikasnosti i djelotvornosti javne potrošnje na COR i indikatore COR.

Slika J: rashodi centralnog budžeta po COR (2015-2020)

4.3 Novi nedostaci, izazovi i osnovni uzroci

Napredak u ostvarivanju COR je nastavljen, iako uz usporavanja uzrokovana pandemijom, posljedicama rata u Ukrajini i političkom neizvjesnošću. Nakon što je pandemija dosegla vrhunac, Crna Gora je zabilježila snažan oporavak i poništila neke od nastalih gubitaka. Međutim, izgledi su da će se tek do 2023. godine, ili čak i duže, preokrenuti negativni uticaji pandemije na pojedine indikatore, što znači da su potrebni još veći napor u pogledu COR. Crna Gora je, međutim, i dalje bliža postizanju COR od nekih drugih zemalja sa Zapadnog Balkana koje nijesu članice EU. Integracija u EU i dalje predstavlja jedan od najboljih pokretača za ubrzanje napretka ka COR, imajući u vidu snažnu sinergiju između ova dva procesa.

Navedeno ukazuje da je, kada su u pitanju nedostaci, izazovi i osnovni uzroci, veći dio izvorne ASZ još uvijek relevantan. Ranjivost ostaje glavni problem Crne Gore, ne samo u ekonomskom smislu, već i u smislu klimatskih promjena, socijalne inkluzije i upravljanja. Pandemija je dodatno istakla koliko je Crna Gora ranjiva na takve društvene i ekonomske šokove. Danas, kada fokus više nije na pandemiji, mnogi prvobitni izazovi se vraćaju u prvi plan. Otpornost zdravstvenog sistema na velike vanredne situacije je bila izložena ozbiljnom testu. Zdravstveni sistem se suočio sa velikim opterećenjem zbog broja slučajeva kovida 19 koje je trebalo liječiti, ali izazov sada opet predstavlja sve veće opterećenje slučajevima

nezaraznih bolesti, kao što je navedeno ranije, a riječ je o izazovu koji je prepoznat i u izvornoj ASZ. Tu su i sve niže stope potražnje za uslugama zdravstvene zaštite djece i stope imunizacije. Obrazovni sistem je na sličan način testiran, sa izgubljenim danima školovanja zbog policijskog sata i zatvaranja. Izgubljeni dani obrazovanja će se morati nadoknaditi da bi se nastavilo sa poboljšanjem obrazovnih rezultata.

Neki od nedostataka i izazova su evoluirali. Pandemija i posljedice rata u Ukrajini ne samo da su pogoršali i razotkrili strukturnu ekonomsku ranjivost, već i te ranjivosti evoluiraju jer se, čini se, jaz između sjevera i drugih regiona povećava. Na to dodatno utiču niske stope zaposlenosti na sjeveru gdje siromaštvo i rizik od siromaštva sve više postaju fenomeni karakteristični za sjever i ruralno područje. Kao što smo istakli ranije, ti nedostaci i izazovi koji evoluiraju se javljaju kao trendovi kako poboljšanja tako i pogoršanja. Iako su rodne razlike i dalje prisutne, ipak su se smanjivale, posebno na tržištu rada gdje su žene zabilježile veća poboljšanja kod nezaposlenosti i zaposlenosti. Međutim, i dalje je prisutno rodno zasnovano ili porodično nasilje, a stanje se pogoršalo tokom pandemije. Ranjivosti na klimatske promjene isto tako evoluiraju. Iako šumski požari nijesu neuobičajena pojava tokom ljetnih mjeseci, ljeta 2021. i 2022. godine su bila dva najgora u istoriji za šumske požare jer su prosječne temperature porasle.

Danas postoje značajni novi izazovi koje treba prevladati. Najznačajniji među njima su sve veći troškovi života, koji mogu da ugroze oporavak Crne Gore od pandemije. Visoka

inflacija koja je zabilježena u mjesecima nakon ruske invazije na Ukrajinu smanjila je kupovnu moć i mnoge tjera da donose teške odluke. Posljedice rata u Ukrajini i prekid lanca snabdijevanja u Kini, zbog zatvaranja uzrokovanog širenjem kovida 19, dodatno pogoršavaju situaciju sa sve većim cijenama. Iako Crna Gora nije pretjerano direktno ranjiva na ove faktore, ukupna strukturna ranjivost je rezultirala većom stopom inflacije nego u mnogim zemljama EU, što ima posebno negativan uticaj na kupovnu moć ranjivih grupa. Izgledi su i dalje neizvjesni. S obzirom da se situacija konstantno mijenja, rastući troškovi života i rastuće cijene energije i hrane u EU će imati negativni efekat na crnogorsku ekonomiju. Dolazak Ukrajinaca i Rusa, koji su pobjegli od rata i njegovih geopolitičkih posljedica, dodatno usložnjava situaciju za Crnu Goru u pogledu pružanja usluga, jer će onima koji traže privremeni ili stalni boravak biti potreban pristup uslugama obrazovanja i zdravstvene zaštite.

Na horizontu se javljaju neki novi rizici na koje će Crna Gora morati da obrati pažnju. Politička situacija u Crnoj Gori je nestabilna, a periodi neizvjesnosti, a time i obaveze u pogledu održivog razvoja koje se ne realizuju^{xi}, usporili su napredak u ostvarivanju COR i pristupanju EU. Izglasavanje nepovjerenja Vladi, zajedno sa sve većim troškovima života, predstavlja sve veći izazov za političku stabilnost u Crnoj Gori, kao i za sposobnost da se ubrza napredak u ovim procesima. Iako potpisivanje Temeljnog ugovora

xi Osnovni dogovor i obaveza onih koji imaju nadležnosti u održivom razvoju.

xii Akcije koje pokreću zaposleni u kompaniji/organizaciji u znak protesta, obično u vidu štrajka.

sa SPC ima potencijal da smiri neke od tenzija za one na jednom kraju političkog spektra, ostaje rizik da bi moglo da antagonizuje grupu na drugom, što može da dovede do daljih tenzija. Ekonomski uticaj dodatnog pada kupovne moći mogao bi da dovede i do daljeg nezadovoljstva. Širom Evrope se već organizuju industrijske akcije^{xiii} jer se domaćinstva suočavaju sa sve većim troškovima života, pošto zarade ne rastu u korak sa inflacijom.

Dok je priroda nedostataka i izazova blago evoluirala, isto važi i za osnovne uzroke. Kako Crna Gora nastavlja svoj put ka pristupanju EU, problemi naslijeđa i izazovi upravljanja koji su definisali neke od nedostataka i izazova se smanjuju. Ono što postaje sve jasnije je da su kapaciteti javnog sektora dovedeni u pitanje brojnim prioritetima, a politizacija ključnih pozicija znači da je donošenje odluka otežano kada dođe do promjene vlasti. Sa usvajanjem novih zakona koji su usklađeni sa mjerilima EU i međunarodnim standardima za ljudska prava, izazov će predstavljati implementacija, a ne usvajanje zakonodavnog okvira. Međutim, ostale osnovne uzroke i dalje je posebno teško riješiti. Brojna ponašanja i društvene norme, oblikovane pretežno patrijarhalnim društvom, na koje je ukazano u izvornoj ASZ, ostaju duboko ukorijenjeni, što ilustruje i porast govora mržnje i narativa podjela.

4.4 Pogled u budućnost

U pogledu budućnosti, Crna Gora treba da se okrene novim rizicima i izazovima koji evoluiraju kako bi očuvala svoj snažan oporavak. U cilju ubrzanja napretka, potrebno je udvostručiti napore na rješavanju osnovnih uzroka ranjivosti. Kratkoročno, to znači pružanje podrške najranjivijima da se nose sa rastućim troškovima života i drugim pritiscima na socijalnu inkluziju. Kao što smo ranije naveli, sprovođenje kontraciklične fiskalne politike će takođe omogućiti jačanje fiskalnih viškova za suočavanje sa šokovima. Sve veći rizik od siromaštva na sjeveru i spori tempo oporavka tamošnjeg tržišta rada sugerišu da Vlada Crne Gore, UN i drugi akteri treba da sve više da se okrenu lokalnom pristupu.

Srednjeročno i dugoročno Crna Gora treba da nastavi da smanjuje svoju strukturnu ranjivost na takve šokove. Diversifikacija privrede i dalje predstavlja jedan od najboljih načina za rast privatnog sektora i smanjenje strukturne ranjivosti i siromaštva. Potreba za diversifikacijom i rastući troškovi života takođe ukazuju na potencijal obnovljivih izvora energije kao izvora energetske sigurnosti i smanjenog intenziteta emisije ugljenika u proizvodnji električne energije, uz istovremeno kreiranje mogućnosti za izvoz električne energije preko interkonektora. To će Crnoj Gori omogućiti i da postepeno ukine zavisnost od fosilnih goriva za proizvodnju energije. Još uvijek je potrebno više toga uraditi u pogledu suzbijanja uticaja klimatskih promjena.

xiii Naglašeno u prvom izdanju ASZ.

Došlo je do značajnih poboljšanja u upravljanju životnom sredinom, ali Crna Gora i dalje trpi posljedice većih temperatura i češćih šumskih požara tokom ljetne sezone.

Obezbjedivanje odgovarajuće kombinacije ulaganja i politika biće sve važnije za rješavanje izazova u socijalnoj inkluziji i upravljanju. U zdravstvu su i dalje prisutna pitanja koja izazivaju zabrinutost u vezi sa finansiranjem i kapacitetom za liječenje trenutnog broja oboljelih od raznih bolesti. Obrazovni sistem će morati da dobije podršku da se djeci omogući da nadoknade izgubljene časove školovanja i da se poboljšaja ukupna infrastruktura za sticanje znanja. Nastavak izgradnje kapaciteta javnog sektora za rješavanje potreba u pružanju usluga ostaje prioritet, posebno na lokalnom nivou. Pojedine opštine imaju bolje mogućnosti da pristupe fondovima od drugih,^{xiii} iako su potrebe među njima različite, a to onda ima značajan uticaj na njihovu sposobnost da podrže lokalne zajednice. Uticaj rata u Ukrajini i pandemija kovida 19 su istakli značaj kvalitetnih, raščlanjenih podataka da bi se implementirale djelotvorne politike i programi, imajući u vidu mnogo nedostataka u razumijevanju njihovog pravog uticaja.⁷⁴ Digitalna rješenja i dalje nude ogroman broj mogućnosti za povećanje efikasnosti i djelotvornosti pružanja usluga. Pored toga, budući da je fiskalni prostor i dalje ograničen, efikasnije i djelotvornije usmjereni državni izdaci prema onima kojima je podrška najpotrebnija, a ne pristup koji obuhvata sve, će ubrzati napredak u ostvarivanju COR i istovremeno omogućiti veće ponderisanje izdataka prema onima koji su najranjiviji.

Promjene razvojnog konteksta u posljednjih 18 mjeseci naglasile su važnost nekih od preporuka iz prethodne Analize stanja u zemlji. Dok su kod pojedinih grupa vidljiva poboljšanja, kod drugih to nije slučaj i Crna Gora treba da nastavi sa primjenom zakona i javnih politika koje ne samo da ubrzavaju pristupanje EU, nego i kreiraju uslove za inkluzivnije društvo. Poboljšana koordinacija između Vlade i međunarodne zajednice će takođe unaprijediti dijalog između te dvije strane, otvarajući prostor za bolju koordinaciju razvoja i intervencija u oblasti ljudskih prava.

Brojna pitanja i dalje ostaju. Pojavilo se nekoliko elemenata koji utiču na kontekst održivog razvoja, a posebno pandemija kovida 19, rat u Ukrajini i neizvjesna politička situacija. Međutim, u izvornoj ASZ se navode oblasti koje bi mogle da budu podrška djelotvornijem kreiranju politika zasnovanom na dokazima, uz prepoznavanje novih investicija i programa za UN, razvojne partnere i Vladu. U takve moguće oblasti spadaju, ali nijesu ograničene na:

- Analiza stanja u zemlji za 2022. ne daje sveobuhvatnu analizu uticaja rata u Ukrajini na Crnu Goru, koji na ranjive grupe utiče kroz više kanala (ne samo ekonomskih).
- Isto tako, još uvijek ne postoji razumijevanje kako stimulisati diversifikaciju u Crnoj Gori. Postoje različite strategije, ali nijedna nije sveobuhvatna da bi se razumjeli potencijalni smjerovi, u smislu sektora, u kojima se treba kretati.

xiv Trenutno se prihodi od turizma procjenjuju množenjem broja noćenja sa oko 80 eura.

Promjene razvojnog konteksta u posljednjih 18 mjeseci naglasile su važnost nekih od preporuka iz prethodne Analize stanja u zemlji. Dok su kod pojedinih grupa vidljiva poboljšanja, kod drugih to nije slučaj i Crna Gora treba da nastavi sa primjenom zakona i javnih politika koje ne samo da ubrzavaju pristupanje EU, nego i kreiraju uslove za inkluzivnije društvo. Poboljšana koordinacija između Vlade i međunarodne zajednice će takođe unaprijediti dijalog između te dvije strane, otvarajući prostor za bolju koordinaciju razvoja i intervencija u oblasti ljudskih prava.

Brojna pitanja i dalje ostaju. Pojavilo se nekoliko elemenata koji utiču na kontekst održivog razvoja, a posebno pandemija kovida 19, rat u Ukrajini i neizvjesna politička situacija. Međutim, u izvornoj ASZ se navode oblasti koje bi mogle da budu podrška djelotvornijem kreiranju politika zasnovanom na dokazima, uz prepoznavanje novih investicija i programa za UN, razvojne partnere i Vladu. U takve moguće oblasti spadaju, ali nijesu ograničene na:

- Analiza stanja u zemlji za 2022. ne daje sveobuhvatnu analizu uticaja rata u Ukrajini na Crnu Goru, koji na ranjive grupe utiče kroz više kanala (ne samo ekonomskih).
- Isto tako, još uvijek ne postoji razumijevanje kako stimulisati diversifikaciju u Crnoj Gori. Postoje različite strategije, ali nijedna nije sveobuhvatna da bi se razumjeli potencijalni smjerovi, u smislu sektora, u kojima se treba kretati.

xiv Trenutno se prihodi od turizma procjenjuju množenjem broja noćenja sa oko 80 eura.

- Bolje razumijevanje turističkog sektora i koliko on generiše u smislu oporezivanja, zapošljavanja, ali i koliko prihoda se ostvaruje po osnovu dolazaka ili noćenja turista.^{xiv}
- Rad na finansiranju COR je pokazao koja su procijenjena apsolutna izdvajanja državnih finansijskih sredstava za svaki COR pojedinačno, ali su potrebne dodatne analize da bi se razumjelo koliko su ti izdaci dobro opredijeljeni.
- Potrebno je prikupiti dodatne dokaze u zdravstvu, u cilju boljeg razumijevanja tekućih potreba za finansiranjem zdravstvenog sektora i raširenost problema u zdravstvu.
- Potrebno je bolje razumijevanje o tome kako podršku usmjeriti prema ranjivim grupama da bi politike i izdaci bili djelotvorniji.
- Razumijevanje koji su rezultati Crne Gore u pogledu obrazovnih ishoda, pošto posljednji skup PISA podataka potiče iz 2018. godine.

Bibliografija

- 1 <https://graphics.reuters.com/world-coronavirus-tracker-and-maps/>
- 2 Za dodatne informacije, molimo pogledajte: Analiza stanja u zemli, Crna Gora, 2021: <https://montenegro.un.org/en/124464-un-common-country-analysis-montenegro-2021>
- 3 Za dodatne informacije, molimo pogledajte <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
- 4 Uzajamne veze: Agenda 2030 i pristupanje EU, 2018, Ujedinjene nacije u Crnoj Gori, link: https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/_2019_Unraveling%20Connections%20-%20EU%20Accession%20and%20the%202030%20Agenda.pdf
- 5 Okvir saradnje za održivi razvoj, Ujedinjene nacije u Crnoj Gori i Vlada Crne Gore, 2022, link: <https://montenegro.un.org/en/download/65625/124464>
- 6 Redovni ekonomski izvještaj Svjetske banke br. 20, jesen 2021: Ozelenjavanje oporavka <https://documents1.worldbank.org/curated/en/900381634670558017/pdf/Greening-the-Recovery.pdf>
- 7 Ujedinjene nacije, Odsjek za ekonomske i socijalne poslove (2022): „Monitoring the vulnerability of least developed countries to impacts of the war in Ukraine”, <https://www.un.org/development/desa/dpad/impact-of-war-in-ukraine-on-ldcs.html> <https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/Heatmap-note.pdf>
- 8 MONSTAT – podaci o turizmu
- 9 Ibid
- 10 MONSTAT, https://monstat.org/uploads/files/cijene/CPI/2022/5/CPI_EN_Maj_2022.pdf
- 11 Ibid
- 12 FAO (2022): „Impact of the Ukraine-Russia conflict on global food security and related matters under the mandate of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO)”, <https://www.fao.org/3/ni734en/ni734en.pdf>
- 13 <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/app.php/akt/2790>, <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/app.php/akt/2795>, <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/app.php/akt/2796>
- 14 Evropska komisija (2021): „Izvještaj za Crnu Goru za 2021.”, str. 3, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/montenegro-report-2021_en
- 15 Anketa CEDEM-a, jun 2022. https://www.cedem.me/wp-content/uploads/2022/07/Prezentacija-jun-2022_FINAL-06072022.pdf
- 16 MONSTAT, <https://monstat.org/eng/page.php?id=1576&pageid=17>
- 17 Zaposlenost iz administrativnih izvora, MONSTAT, <https://monstat.org/eng/page.php?id=23&pageid=23>
- 18 MONSTAT, Anketa o radnoj snazi (ARS)
- 19 Ibid
- 20 MONSTAT – Nacionalni računi
- 21 MONSTAT – ARS. LS = lijeva strana DS = desna strana
- 22 Centralna banka Crne Gore (2022): „Godišnji izvještaj o radu za 2021, Centralna banka Crne Gore” <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/505/2866-16448-00-72-22-21.pdf>, pg. 8
- 23 Centralna banka Crne Gore (2022): <https://www.cbcg.me/en/statistics/statistical/international-economic-relations/balance-of-payments>
- 24 Centar za demokratsku tranziciju, Udruženje statističara i demografa Crne Gore (2022): „Uticaj kovida 19 na demografske, ekonomske i finansijske trendove u Crnoj Gori, Drugi dio: Inflacija”, <https://www.cdtmn.org/analize/uticaj-covid-19-na-demografska-ekonomska-i-finansijska-kretanja-u-crnoj-gori-2-dio/>, autori: Dragan Koprivica, Gordana Radojević
- 25 Centralna banka Crne Gore – podaci o bilansima plaćanja
- 26 MONSTAT – Indeks potrošačkih cijena
- 27 Evropa sad, Vlada Crne Gore, Programski dokument, 2021.
- 28 Ibid
- 29 Ministarstvo finansija, Izvještaj o izvršenju budžeta Crne Gore za period januar - jul 2022.
- 30 Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma (2022): „Izvještaj o radu i stanju Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma u upravnim oblastima i tijelima nad kojima Ministarstvo vrši nadzor za period januar - decembar 2021.”, <https://www.gov.me/dokumenta/ada7afbd-626f-4bad-984d-ebdaa51778d3>
- 31 Vlada Crne Gore, <https://www.gov.me/en/documents/7c683907-59a9-41e8-8a1f-72fded711eac>
- 32 Vlada Crne Gore <https://www.gov.me/en/article/platamuni-nature-park-declared-the-first-protected-marine-area-in-montenegro>

- 33 Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, članak „Crne Gora gradi put ka karbonski neutralnoj budućnosti“, novembar 2021. - <https://www.gov.me/clanak/crna-gora-gradi-put-ka-karbonski-neutralnoj-buducnosti>
- 34 Anketa o dohotku i uslovima života, 2020.
- 35 Monstat – Anketa o radnoj snazi
- 36 Anketa o dohotku i uslovima života, 2020.
- 37 Ibid
- 38 Svjetski atlas podataka, 1=nema nejednakosti, 0=maksimalna nejednakost, <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2022/in-full>
- 39 Anketa o radnoj snazi
- 40 Ibid
- 41 MONSTAT, <https://monstat.org/eng/page.php?id=1003&pageid=86>
- 42 Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore <https://umhcg.com/wp-content/uploads/2021/07/12-V-21-Istra%C5%BEivanje-o-potrebama-stru%C4%8Dnih-radnika-u-oblasti-sSDZ-s-posebnim-akcentom-na-prava-djece-s-invaliditetom-i-OSI.pdf> str. 70
- 43 Agencija za zapošljavanje Crne Gore i Poreska uprava Crne Gore
- 44 Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (2021): „Istraživanje o potrebama stručnih radnika u oblasti socijalne i dječje zaštite sa posebnim osvrtom na prava djece sa smetnjama u razvoju i osobe s invaliditetom“, <https://umhcg.com/en/publikacije/>, str. 71-72
- 45 L Šćepanović, N Terzić, Srpski medicinski časopis Lekarske komore, 2022 „Promjene u primarnoj zdravstvenoj zaštiti kao odgovor na pandemiju kovida 19 u Crnoj Gori“
- 46 Istraživanje višestrukih pokazatelja 2018. <https://www.unicef.org/montenegro/en/reports/multiple-indicator-cluster-survey-2018>
- 47 <https://www.unicef.org/montenegro/en/stories/quality-digital-education-national-priority>
- 48 Social cohesion and fighting hate speech at the heart of the visit of Special Adviser on the Prevention of Genocide | United Nations in Montenegro, 26. novembar 2021.
- 49 Izvještaj Ombudsmana za 2021, https://www.ombudsman.co.me/docs/1639560831_final_08122021_polugodis--nji%20izvjes--taj%20o%20zas--titi%20od%20diskriminacije%2022112021-1.pdf
- 50 Ibid
- 51 Analitički izvještaj, CEDEM, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Ombudsman, 2021.
- 52 Izvještaj Evropske komisije za Crnu Goru za 2021. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2021_en
- 53 Ibid
- 54 Komitet protiv torture, Zaključna opažanja o trećem periodičnom izvještaju Crne Gore, 2. jun 2022, CAT/C/MNE/CO/3
- 55 Social cohesion and fighting hate speech at the heart of the visit of Special Adviser on the Prevention of Genocide | United Nations in Montenegro, 26. novembar 2021.
- 56 Izjava specijalne savjetnice generalnog sekretara UN za prevenciju genocida | Ujedinjene nacije u Crnoj Gori, 29. mart 2021.
- 57 Komitet za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena, Treći periodični izvještaj koji je dostavila Crna Gora u skladu sa članom 18 Konvencije, rok za dostavljanje 2021., 1. decembar 2021, CEDAW/C/MNE/3
- 58 Izvještaj specijalne izvjestiteljke o prodaji i seksualnom iskorišćavanju djece, uključujući dječju prostituciju, dječju pornografiju i druge materijale sa seksualnim zlostavljanjem djece, Mama Fatima Singhateh, posjeta Crnoj Gori, 10. januar 2022, A/HRC/49/51/Add.1
- 59 Prvi izvještaj Komisije, 2021. Dostupan na: <https://bit.ly/3MMC5iU> i drugi izvještaj Komisije, 2022. Dostupan na: <https://bit.ly/3MMC5iU>.
- 60 Izvještaj za Crnu Goru za 2021, EU
- 61 <https://www.slobodnaevropa.org/a/sverc-cigarete-luka-bar/32022496.html>
- 62 Vlada Crne Gore, jun 2021, <https://www.gov.me/clanak/vlada-osnovala-fond-za-inovacije>, pogledano 28. jula 2022.
- 63 Fond za inovacije, <https://fondzainovacije.me/en/programs/>, pogledano 28. jula 2022.
- 64 Opservatorija ekonomske složenosti <https://oec.world/en>
- 65 Montenegro Energy Balance 2021 <https://www.gov.me/dokumenta/5fe82480-023b-431a-b8fb-57d67098aada>
- 66 Ibid
- 67 Centralna banka Crne Gore – Bilansi plaćana
- 68 Ibid
- 69 Analiza se primarno zasniva na informacijama prikupljenim za „Drugi dobrovoljni nacionalni izvještaj: Crna Gora i Ciljevi održivog razvoja 2016–2021“

- 70 Cilj 1 – Bez siromaštva; Cilj 8 – Dostojanstven rad i ekonomski rast; Cilj 9 – Industrija, inovacije i infrastruktura; Cilj 12 – Odgovorna potrošnja i proizvodnja.
- 71 Vlada Crne Gore (2022): „Drugi dobrovoljni nacionalni izvještaj: Crna Gora i Ciljevi održivog razvoja 2016–2021”, str.11, <https://www.gov.me/en/documents/f9db711f-41f6-4327-b2d8-20628c296940>, alternativni link za dokument: <https://hlpf.un.org/sites/default/files/vnrs/2022/VNR%202022%20Montenegro%20Report.pdf>
- 72 Vlada Crne Gore (2022): „Drugi dobrovoljni nacionalni izvještaj: Crna Gora i Ciljevi održivog razvoja 2016–2021”, str. 51-52, <https://www.gov.me/en/documents/f9db711f-41f6-4327-b2d8-20628c296940>
- 73 Ibid, str. 86
- 74 Ujedinjene nacije (2022): “Sintetički izvještaj o dobrovoljnim nacionalnim izvještajima za 2021.”, str. 11 https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/294382021_VNR_Synthesis_Report.pdf

UNITED NATIONS
MONTENEGRO

